

Magdalena Kaliszuk
Lublin (independent scholar)

The 1909 Lviv Church Exhibition in the context of the exhibitions of Polish church art and religious art and the production of liturgical objects at the turn of the 20th century

At the turn of the 20th century in Galicia Liga Pomocy Przemysłowej (The Industrial Aid League) was active, which united many local associations offering similar support. They organized local industry and industry-and-agriculture exhibitions as many as several times a year in order to reinvigorate the economy in their regions. In time, without giving up their local initiatives, they embarked on a programme of “professional - specialist” exhibitions, whose aim was to present “the strengths and productive capabilities of our country in a given field”¹.

The first such exhibition was organized in 1909 in Lviv. It was the Liturgical Industry Exhibition “covering the construction and interior decorations of Roman Catholic and Orthodox churches as well as Israeli temples”², known as the Church Exhibition. The choice of this very branch of industry was explained by the fact that everywhere, including in Poland, it

¹ The subsequent exhibitions included: an exhibition of plaited straw and reed goods, domestically produced shoes, paper and paper goods. The League also organised review exhibitions, comparing the products of the key branches of German and Austrian industry as well as the movements to eliminate foreign products, such as e.g. The Practical Comparative Exhibition of the Industrial Aid League in 1909, during which everyday products made in Germany were presented next to domestic products. The German products were encircled with black crape to make them more recognizable. *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, [The Report on the Activity of the Industrial Aid League in the Period Between August 15 1908 until December 31 1909, i.e. Its Sixth Year of Existence] Lviv 1910, p. 296.

² *Katalog Wystawy Kościelnej (przemysłu liturgicznego) Ligi Pomocy Przemysłowej pod protektoratem Ich Ekscellencji Najprzewielebniejszych Ks. Arcybiskupów Dr. Józefa Bilczewskiego, Dr. Andrzeja Hr. Szeptyckiego i Józefa Teodorowicza, maj 1909 lipiec we Lwowie*, [The Catalogue of the Church Exhibition {of the Liturgical Industry} of the Industrial Aid Association under the Auspices of Their Excellencies Most Reverend Archbishop Dr Józef Bilczewski, Dr Andrey Count Sheptytsky and Józef Teodorowicz, May 1909 July in Lviv] Lviv 1909 (further referred to as the *Catalogue*, Lviv 1909), p. 3. I would like to thank Ms Vita Susak, the custodian of the Lviv Picture Gallery for her kindness and allowing me to access unique photographs of the *Catalogue*.

Magdalena Kaliszuk
Lublin (naukowiec niezależny)

Wystawa Kościelna we Lwowie w 1909 roku w kontekście wystaw polskiej sztuki kościelnej i religijnej oraz przemysłu liturgicznego na początku XX wieku

Na początku XX wieku w Galicji działała Liga Pomocy Przemysłowej zrzeszająca wiele lokalnych towarzystw zajmujących się tego rodzaju pomocą. Organizowały one wystawy przemysłowe i przemysłowo-rolnicze o zasięgu lokalnym, nawet po kilka w ciągu roku, w celu pobudzania życia ekonomicznego na obszarach swej działalności. Z czasem, nie ograniczając lokalnych inicjatyw, zaczęto realizować program ekspozycji „zawodowych – fachowych”, których zadaniem było ukazanie w sposób poglądowy „siły i zdolności wytwórczej kraju w danej dziedzinie”¹.

Pierwszą taką wystawę zorganizowano w 1909 roku we Lwowie. Była to Wystawa Przemysłu Liturgicznego „z zakresu budowy i wewnętrznego urządzenia kościołów, cerkwi i izr[aelskich] domów modlitwy”², zwana Wystawą Kościelną. Wybór akurat tej gałęzi przemysłu tłumaczono tym, że wszędzie, także w Polsce, była to najstarsza i najbogatsza dziedzina twórczości artystycznej i przemysłowej³. Uważano, że należy ją

¹ Wśród kolejnych wystaw z tego cyklu znalazły się: wystawa wyrobów ze słomy i szuwarów, obuwia krajowego, papieru i konfekcji papierowej. Liga organizowała także wystawy przeglądowe, zestawiające wytwory najważniejszych gałęzi przemysłu niemieckiego i austriackiego z artykułami przemysłu krajowego, a także akcje rugowania towarów obcych, jak np. Wystawa Poglądowo-Porównawcza Ligi Pomocy Przemysłowej w 1909 roku, na której artykuły przemysłu codziennego użytku wyprodukowane przez przemysł niemiecki zaprezentowano obok artykułów przemysłu lokalnego. Wyroby niemieckie – dla lepszego ich rozpoznania – otoczono czarną krepą. *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910, s. 296.

² *Katalog Wystawy Kościelnej (przemysłu liturgicznego) Ligi Pomocy Przemysłowej pod protektoratem Ich Ekscellencji Najprzewielebniejszych Ks. Arcybiskupów Dr. Józefa Bilczewskiego, Dr. Andrzeja Hr. Szeptyckiego i Józefa Teodorowicza, maj 1909 lipiec we Lwowie*, Lwów 1909 (dalej: *Katalog*, Lwów 1909), s. 3. Za życzliwość i udostępnienie mi unikatowych fotografii *Katalogu* dziękuję pani Vicie Susak, kustoszowi Lwowskiej Galerii Obrazów.

³ Twórcy Wystawy Kościelnej wzorowali się na Wystawie Przemysłu Metalowego urządzonej w 1904 r. w Krakowie przez Towarzystwo „O własnych siłach”. *Katalog*, Lwów 1909, s. 4.

ożywić i wspierać finansowo, by mogła się przyczynić do wyzwolenia narodu spod obcej dominacji. W ten sposób zamierzano budzić świadomość społeczną i zatrzymać w kraju pieniądze, które bogaciły zagranicznych przemysłowców. Udział w tym wydarzeniu postrzegano jako czyn patriotyczny⁴.

Wystawa realizowała w praktyce postulaty sformułowane kilka lat wcześniej, w 1893 roku, podczas krakowskiego Wiecu Katolickiego. Dyskutowano wtedy wiele na temat sztuki kościelnej – m.in. ks. prałat Adam Kopyciński wystąpił z referatem *O potrzebie udziału Duchowieństwa w Stowarzyszeniach przemysłowych i w pracy nad podniesieniem naszego przemysłu*, a dr Władysław Kraiński wygłosił mowę *O uregulowaniu zbytu wyrobów przemysłowych i rękodzielniczych*⁵. Do problemów poruszanych podczas wiecu krakowskiego nawiązywała rezolucja Wiecu Katolickiego we Lwowie w 1896 roku. Postulowano w niej, aby „z okazji Wiecu najbliższego oraz wieców następnych urządzono wystawę nowych przedmiotów sztuki kościelnej oraz przedmiotów przemysłu artystycznego”⁶.

W organizację Wystawy Kościelnej zaangażowały się niemal wszystkie instytucje i organy miejskie. Wydarzenie objęli patronatem najwyżsi lwowscy dostojnicy kościoła trzech obrządków: arcybiskup łaciński Józef Bilczewski, arcybiskup greckokatolicki Andrzej Szeptycki i arcybiskup ormiański Józef Teodorowicz. Biskup przemyski Józef Sebastian Pelczar wydał specjalną odezwę do duchowieństwa swojej diecezji, by starało się popularyzować wystawę. Proboszczowie obrządku łacińskiego i greckiego zapowiedzieli, że będą organizować w tym celu wycieczki włościan i młodzieży szkolnej⁷. Przychylne stanowisko zajęły Rząd Centralny, tj. Ministerstwo Robót Krajowych – Wydział Krajowy, oraz Izba Handlowo-Przemysłowa Lwowska, udzielając pomocy finansowej na urządzenie wystawy⁸. Gmina miasta Lwów oddała do użytku na cele ekspozycyjne Pałac Sztuki w parku Stryjskim⁹. Zobowiązała się też do przeprowadzenia na swój koszt niezbędnych adaptacji. Otworzono ponadto specjalną linię tramwajową na trasie od ul. św. Zofii do placu powystawowego.

Informacje o Wystawie Kościelnej we Lwowie zamieszczane były w miejscowej prasie (np. w „Kurierze

was the oldest and richest area of art and industry³. It was believed that it should be reinvigorated and supported financially so that it could help to free the nation from foreign domination. It was intended to raise social consciousness and stem the outflow of money which enriched foreign producers. The participation in this event was perceived as a patriotic act⁴.

The exhibition put into practice the demands formulated a few years earlier in 1893 during the Kraków Catholic Assembly. During this event church art was discussed extensively - among others, the prelate Adam Kopyciński delivered a paper *On the necessity of the clergy's participation in industrial associations and in the work on improving our industry*, and Dr Władysław Kraiński made a speech *On regulating merchandising of industrial and artisan goods*⁵. The problems addressed during the Kraków Assembly were mentioned in the resolution of the Catholic Assembly in Lviv in 1896. It called for “setting up an exhibition of the new church art products and the products of the artistic industry accompanying the next Assembly and the assemblies to follow”⁶.

The organization of the Church Exhibition involved almost all institutions and civic authorities. The event was held under the patronage of the highest-ranking Lviv church dignitaries of three rites: the Latin archbishop Józef Bilczewski, the Greek Catholic archbishop Andrey Sheptytsky (Andrzej Szeptycki) and the Armenian archbishop Józef Teodorowicz. The Bishop of Przemyśl Józef Sebastian Pelczar issued a special appeal to the clergy of his diocese to try to popularize the exhibition. The Latin and Greek rite parish priests announced that they were going to organize trips for peasants and schoolchildren to the exhibition⁷. Encouragement was also offered by the Central Government, i.e. the Ministry of Domestic Works - the Domestic Department, as well the Lviv Chamber of Trade and Industry, giving financial help for the preparation of the exhibition⁸. The Lviv lo-

³ The organizers of the Church Exhibition followed the example of the Metal Industry Exhibition organized in 1904 in Kraków by the Association “O własnych siłach”. *The Catalogue*, Lviv 1909, p. 4.

⁴ Fr. K. Lubianiec, *Wystawa Kościelna we Lwowie [The Lviv Church Exhibition]*, “Ateneum Kapłańskie” (further referred to as: AK), vol. 1, 1909, vol. 1 (May), p. 453.

⁵ *Katalog*, Lwów 1909, p. 6. Cf. *Księga pamiątkowa Wiecu Katolickiego w Krakowie odbytego w dniach 4, 5 i 6 lipca 1893 r.*, [The Memorial Book of the Kraków Catholic Assembly Held on 4, 5, and 6 July 1893] Published by the Prelate Dr Chołkowski, Kraków 1893.

⁶ *Księga pamiątkowa Drugiego Wiecu Katolickiego, odbytego we Lwowie w dniach 7, 8 i 9 lipca 1896. roku*, [The Memorial Book of the Second Catholic Assembly, Held in Lviv on 7, 8, and 9 July 1896] Published by Komitet Wykonawczy, (Część I: Opis Wiecu i Rezolucje uchwalone.) [Part I: The Description of the Assembly and the Passed Resolutions], Lviv 1899, p. 31.

⁷ J. Olszewski, *Wstęp [Introduction]*, in: *The Catalogue*, Lviv 1909, p. 7.

⁸ Ibidem, pp. 6–7.

⁴ Ks. K. Lubianiec, *Wystawa Kościelna we Lwowie*, „Ateneum Kapłańskie” (dalej: AK), R. 1, 1909, t. 1 (maj), s. 453.

⁵ *Katalog*, Lwów 1909, s. 6. Zob. *Księga pamiątkowa Wiecu Katolickiego w Krakowie odbytego w dniach 4, 5 i 6 lipca 1893 r.*, wydał X. Prał. Dr Chołkowski, Kraków 1893.

⁶ *Księga pamiątkowa Drugiego Wiecu Katolickiego, odbytego we Lwowie w dniach 7, 8 i 9 lipca 1896. roku*, wydał Komitet Wykonawczy (Część I: Opis Wiecu i Rezolucje uchwalone), Lwów 1899, s. 31.

⁷ J. Olszewski, *Wstęp*, w: *Katalog*, Lwów 1909, s. 7.

⁸ Ibidem, s. 6–7.

⁹ Pałac Sztuki – obiekt zbudowany według projektu Franciszka Skowrona na potrzeby Powszechnej Wystawy Krajowej zorganizowanej w 1894 r.

cal authorities opened the Art Palace in the Stryisky Park⁹ for the exhibition. They also promised to make all the necessary adaptations at their own expense. Moreover, a special tram line was opened on the route from St Sophia Street to the main exhibition square.

The information on the Church Exhibition in Lviv was published in the local press (e.g. in "Kurier Lwowski" and "Gazeta Kościelna"¹⁰), so they reached many readers. The exhibition was even mentioned in the Włocławek-based Catholic journal "Ateneum Kapłańskie"¹¹, which notified clergy about the exhibition.

Józef Olszewski, the director of the Office of the Industrial Aid League, was appointed as the director of the Exhibition¹². The Advisory Committee consisted of four branches: the technical-artistic (led by an architect Wincenty Rawski), musical (Dr Henryk Kadyi), lectures (headed by Józef Białynia Chołodecki) and trade-and-industry (Dr Aleksander Lewicki)¹³. The Board of Directors included 108 people. It was made up of the representatives of the Galician elites: high-ranking officials, professors, artists etc. Their numerous participation in the patronage and organization of the exhibition increased the importance of the event and also showed the social engagement of the participants.

The organizers invited producers to send exhibits associated with various faiths: Latin, Greek, Armenian, and Judaic. The exhibition was going to present the current condition of the domestic liturgical art and industry. As it was proclaimed, they did not want to

Lwowskim", „Gazecie Kościelnej"¹⁰), docierały więc do wielu czytelników. Wzmianka o wydarzeniu ukazała się również w wychodzącym we Włocławku czasopiśmie katolickim „Ateneum Kapłańskie"¹¹, dzięki czemu wystawa została zaanonsowana w kręgach duchowieństwa.

Dyrektorem wystawy został Józef Olszewski, dyrektor Biura Ligi Pomocy Przemysłowej¹². Komitet Doradczy składał się z czterech sekcji: techniczno-artystycznej (przewodził jej architekt Wincenty Rawski), muzycznej (dr Henryk Kadyi), odczytowej (kier. Józef Białynia Chołodecki) i przemysłowo-handlowej (dr Aleksander Lewicki)¹³. Zarząd liczył 108 osób. Tworzyli go przedstawiciele galicyjskiej elity: wysocy urzędnicy, profesorowie, artyści itd. Liczny ich udział w patronacie i organizacji wystawy podnosił rangę przedsięwzięcia, a zarazem świadczył o postawie społecznej osób biorących w nim udział.

Organizatorzy zachęcali do nadsyłania eksponatów związanych z różnymi wyznaniem: łacińskim, greckokatolickim, ormiańskim oraz judaistycznym. Wystawa miała ukazać aktualny stan rodzimej sztuki i przemysłu liturgicznego. Jak zapowiadano, nie chciano dokonywać jakichkolwiek upiększeń, by nie tworzyć nieprawdziwego jej obrazu. Na ogłoszenie przedsięwzięcia, rozesłanie zaproszeń do wystawców, zaprojektowanie i urządzenie ekspozycji przeznaczono tylko kilka tygodni. Tak krótki termin spowodował pewne zaniedbania i niedopatrzenia, które wytknęli potem organizatorom niektórzy recenzenci.

Wystawę anonsował specjalny afisz. Spotkał się on z ostrą krytyką w opiniotwórczym krakowskim czasopiśmie „Architekt". Uznano go nawet za kompromitujący, gdyż przedstawiał „nagromadzenie sprzętów kościelnych i fragmentów architektury nieujęte w żaden

⁹ The Art Palace - a building designed by Franciszek Skowron for the General Domestic Exhibition organized in 1894.

¹⁰ Cf. [n.a.], *Otwarcie Wystawy Kościelnej [The Opening of the Church Exhibition]*, „Kurier Lwowski" (further referred to as: KL), vol. XXVII, 1909, no 238 (23.05), morning edition, p. 2 and the consecutive numbers; B.J. *Wystawa Kościelna we Lwowie [The Church Exhibition in Lviv]*, „Gazeta Kościelna" (further referred to as: GK), 1909, no 26, pp. 329–330; X. Młk [Fr. J. Makłowicz], *Po wystawie kościelnej [After the Church Exhibition]*, GK 1909, no. 35, pp. 433–434.

¹¹ Lubianiec 1909, as in the footnote 4, p. 453.

¹² Józef Olszewski (1867–1922), the Director of the Industrial Aid League, and not, as O. Rudenko claims, Marian Kazimierz Olszewski (1881–1915), an artist and art historian. Cf. O. Rudenko, *Wystawa Liturgiczna we Lwowie 1909 roku. Wobec ówczesnej sztuki kościelnej [The Liturgical Exhibition in Lviv of 1909 in the Context of the Contemporary Church Art]* „Teki Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych Oddział w Lublinie Polskiej Akademii Nauk", vol. II, 2007, p. 56; H. Kozłowska-Sabatowska, *Olszewski Józef*, in: *Polski Słownik Biograficzny [Polish Dictionary of Biography]* (further referred to as PSB), Warszawa 1979, vol XXIV, pp. 24–25.

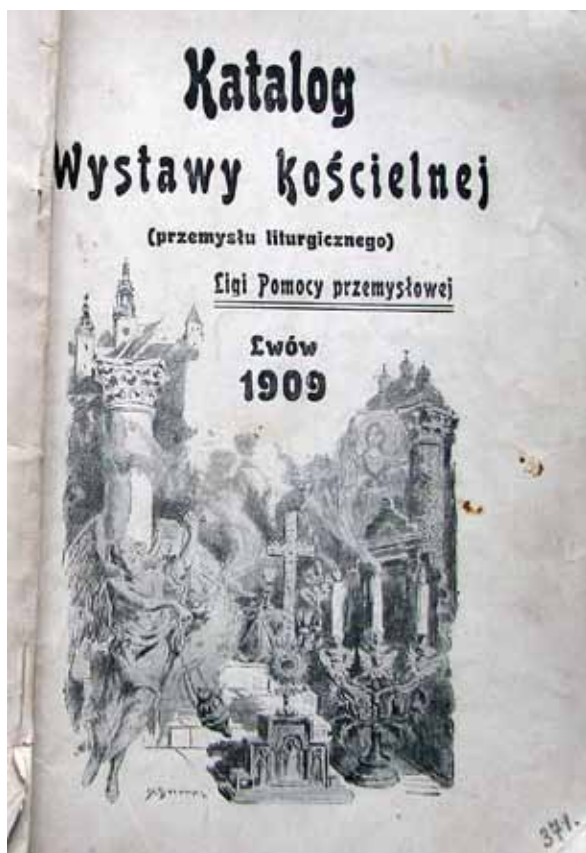
¹³ Wincenty Rawski (1893–1962) was also the Head of the Lviv Polytechnic Association and a city counsellor in Lviv (cf. R. M. Kunkiel, *Rawski Wincenty*, PSB, vol. XXX, Warszawa 1987, pp. 670–671); Henryk Kadyi (1851–1912), a professor of anatomy at the Lviv University, court counsellor, the deputy head of the Galician Musical Association (K. Millak, *Kadyi Henryk*, PSB, vol. XI, Warszawa 1964–1965, pp. 409–410); Józef Białynia Chołodecki (1852–1934), a senior postal counsellor, writer (K. Lewicki, *Chołodecki Białynia Józef Dominik*, PSB, vol. III, Warszawa 1937, pp. 403–404); Aleksander Lewicki, an emperor's counsellor, a city counsellor in Lviv.

¹⁰ Zob. [b.a.], *Otwarcie Wystawy Kościelnej*, „Kurier Lwowski" (dalej: KL), R. XXVII, 1909, nr 238 (23.05), wyd. poranne, s. 2 oraz kolejne numery; B.J. *Wystawa Kościelna we Lwowie*, „Gazeta Kościelna" (dalej: GK) 1909, nr 26, s. 329–330; X. Młk [ks. J. Makłowicz], *Po wystawie kościelnej*, GK 1909, nr 35, s. 433–434.

¹¹ Lubianiec 1909, jak przyp. 4, s. 453.

¹² Józef Olszewski (1867–1922), dyrektor Biura Ligi Pomocy Przemysłowej, a nie – jak podaje O. Rudenko – Marian Kazimierz Olszewski (1881–1915), artysta, historyk sztuki. Zob. O. Rudenko, *Wystawa Liturgiczna we Lwowie 1909 roku. Wobec ówczesnej sztuki kościelnej*, „Teki Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych Oddział w Lublinie Polskiej Akademii Nauk", t. II, 2007, s. 56; H. Kozłowska-Sabatowska, *Olszewski Józef*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej PSB), Warszawa 1979, t. XXIV, s. 24–25.

¹³ Wincenty Rawski (1893–1962) był też prezesem Lwowskiego Towarzystwa Politechnicznego i radnym miasta Lwów (zob. R.M. Kunkiel, *Rawski Wincenty*, PSB, t. XXX, Warszawa 1987, s. 670–671); Henryk Kadyi (1851–1912), profesor anatomii Uniwersytetu Lwowskiego, radca dworu, zastępca prezesa Galicyjskiego Towarzystwa Muzycznego (K. Millak, *Kadyi Henryk*, PSB, t. XI, Warszawa 1964–1965, s. 409–410); Józef Białynia Chołodecki (1852–1934), starszy radca pocztowy, literat (K. Lewicki, *Chołodecki Białynia Józef Dominik*, PSB, t. III, Warszawa 1937, s. 403–404); Aleksander Lewicki, radca cesarski, radny miasta Lwów.

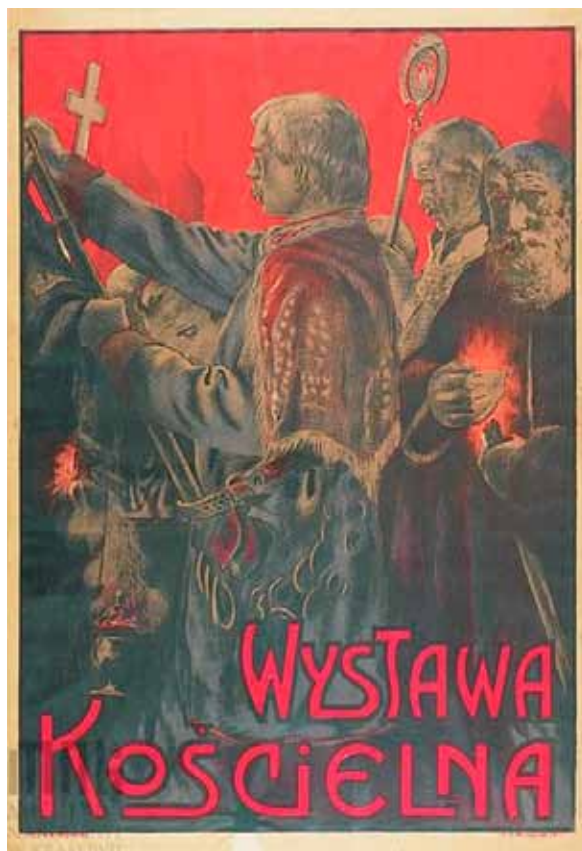

1. *Katalog Wystawy Kościelnej (Przemysłu Liturgicznego) Ligi Pomocy Przemysłowej*, Lwów 1909, strona tytułowa, fot. za: Polona.pl

1. *The Catalogue of the Church Exhibition (of the Liturgical Industry) organized by the Industrial Aid League*, Lviv 1909, title page, photo Polona.pl

porządek, bez cienia myśli dekoracyjnej, o fatalnym układzie drukarskim i niesmacznych kolorystycznych sztuczkach”¹⁴. Na podstawie tego opisu można przypuszczać, że mógł być podobny lub nawet taki sam jak ilustracja zamieszczona na okładce *Katalogu Wystawy* [il. 1]. W zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie oraz Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego Instytutu Narodoznawstwa Narodowej Akademii

¹⁴ Zob. *Kronika, Wystawa Kościelna*, „Architekt”, R. X, 1909, z. 6, s. 112. Redaktorem naczelnym „Architekta” był Jerzy Warchałowski (1874–1939), prawnik, teoretyk i krytyk sztuki (m.in. autor pracy *Polska sztuka dekoracyjna*, Warszawa 1928), propagator sztuki modernizmu, dzieł o charakterze całościowym, główny publicysta i kronikarz dziejów polskiej sztuki dekoracyjnej. Nazywany „polskim Ruskinem”. Współzałożyciel i główny ideolog stowarzyszenia Polska Sztuka Stosowana oraz spółdzielni artystów i rzemieślników Warsztaty Krakowskie. Współtwórca spółdzielni artystycznej „Ład”, Rady Towarzystwa Szerzenia Sztuki Polskiej wśród Obcych oraz Instytutu Propagandy Sztuki. Był komisarzem działu polskiego na Wystawie Paryskiej w 1925 r. oraz licznych zagranicznych wystaw polskiej sztuki dekoracyjnej organizowanych przez Towarzystwo Szerzenia Sztuki Polskiej wśród Obcych. Projektował kilimy i malarstwo. Zob. I. Huml, *Warsztaty Krakowskie*, Wrocław 1973, s. 34–40, 182–183.

2. Feliks Wygrzywalski, *Wystawa Kościelna*, litografia barwna, Lwów 1909, fot. za: katalog.muzeum.krakow.pl

2. Feliks Wygrzywalski, *The Church Exhibition*, colour lithograph, Lviv 1909, photo katalog.muzeum.krakow.pl

embellish them to avoid creating a false image. There were only a few weeks between announcing the event, sending out the invitations to the exhibitors, designing and setting up the exhibition. Such a tight deadline was the cause of some lapses and oversights, which were later on pointed out by a few reviewers.

The exhibition was announced by a special poster. It met with harsh criticism from the influential Krakow journal “Architekt”. It was even considered embarrassing because it presented “a collection of church accessories and fragments of architecture, not assembled in any kind of order, without a glimmer of attention to the visual, with terrible typesetting and tasteless colour tricks”¹⁴. Judging by this description, we can assume

¹⁴ Cf. *Kronika, Wystawa Kościelna [Chronicle, Church Exhibition]*, “Architekt”, X, 1909, no. 6, p. 112. The editor-in-chief of “Architekt” was Jerzy Warchałowski (1874–1939), a lawyer, art writer and critic (the author of, among others, *Polska sztuka dekoracyjna [Polish Decorative Art]*, Warszawa 1928), promoter of Modernist art, comprehensive artwork, the main writer and chronicler of the history of Polish decorative art. He was called “the Polish Ruskin”. The co-funder and the main ideologist of the association Polska Sztuka Stosowana [Polish Applied Art] and the art and craft

that it could be similar or identical to the one printed on the cover of the *Exhibition Catalogue* [fig. 1]. In the collections of the National Museum in Kraków as well as the Museum of Ethnography and Handicraft of the Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine in Lviv there are also lithographic prints by Feliks Wyrzywalski¹⁵ made in 1909 in the Lviv workshop of Antoni Przyszlak, which advertised the Lviv exhibition [fig. 2]¹⁶.

The official opening of the exhibition on May 29, 1909 was attended by the Archbishop Józef Bilczewski and the highest-ranking dignitaries in Galicia, including the Land Marshal Stanisław Marcin Badeni, the Governor Dr Michał Bobrzyński, the delegates of the Ministry of Trade and Public Works, as well as representatives of the numerous municipal institutions¹⁷ [fig. 3].

The exposition was set up in the seven halls of the Art Palace. In the main hall, with its wall covered by a huge canvas depicting the tower of St Mary's Church in Krakow and the Cloth Hall, was hung a wooden belfry made by Jan Noworyta¹⁸. It was supposed to be the symbol of the neglected local wooden architec-

co-operative Warsztaty Krakowskie. The co-founder of the art co-operative "Ład", Rada Towarzystwa Szerzenia Sztuki Polskiej wśród Obcych [The Council of the Society for the Propagation of Polish Art Among Foreigners] and Instytut Propagandy Sztuki [The Institute for the Propagation of Art]. He was the commissioner of the Polish section at the Paris Exhibition of 1925 and numerous foreign exhibitions of Polish decorative art organized by the Society for the Propagation of Polish Art Among Foreigners. He designed kilims and painted. Cf. I. Huml, *Warsztaty Krakowskie*, Wrocław 1973, pp. 34–40, 182–183.

¹⁵ Feliks Wyrzywalski (1875–1944) graduated from the Art Academy in Munich, where he studied with J.C. Herterich and K. Marr. He completed his studies at Académie Julian in Paris. In 1908 he settled down in Lviv. In 1909–1914 he worked in the Lviv theatre as a stage manager, and he was also a lecturer in the Free Academy of Arts of Leonard Podhorecki. He created decorative wall paintings (among others the allegorical paintings in the building of the Trade and Industry Chamber in Lviv, 1908), prints, and the designs of stained glass, theatrical costumes and decorations. Cf. A. A. Szablowska, M. Seńkiw, *Plakat polski. Ze zbiorów Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego Instytutu Narodoznawstwa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie* [The Polish Poster. The Collection of the Museum of Ethnography and Handicraft of the Ethnology Institute of National Academy of Sciences of Ukraine in Lviv], Warszawa 2009, p. 562.

¹⁶ Ibid., p. 37 and 88.

¹⁷ *Kronika, Program otwarcia wystawy kościelnej (przemysłu liturgicznego)* [Chronicle. The programme of the opening of the church exhibition (of the liturgical industry)], KL, vol. XXVII, 1909, no 242 (26.06), morning edition, p. 3; [n.a.], *Wystawa przemysłu liturgicznego* [The liturgical industry exhibition], KL, vol. XXVII, 1909, no. 249 (29.06), afternoon edition, p. 6.

¹⁸ Fr. Jaw. [Franciszek Jaworski], *Wystawa kościelna* [Church Exhibition], KL, vol. XXVII, 1909, no 260 (5.06), afternoon edition, p. 1. Franciszek Jaworski (1873–1914), a historian, popularizer, columnist, expert on the Lviv region. He published in many Lviv and Warsaw journals, among others "Kurier Lwowski", "Sztuka", "Tygodnik Ilustrowany". The co-founder and editor of the publishing house of the Society of Enthusiasts of Lviv's Past. Cf. C. Lechicki, *Jaworski Franciszek*, PSB, vol. XI/I, no. 48, pp. 105–106.

3. Otwarcie Wystawy Kościelnej 28 maja 1905, fotografia archiwalna, fot. za: *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910, s. 271

3. The opening of the Church Exhibition, 28 May 1905, archive photo, after: *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia* [The Report of the Activity of the Industrial Aid League in the Period Between August 15 1908 until December 31 1909, i.e. Its Sixth Year of Existence], Lviv 1910, p. 271

Nauk Ukrainy we Lwowie znajduje się również litografia Feliksa Wyrzywalskiego¹⁵ wykonana w 1909 r. w lwowskim zakładzie Antoniego Przyszlaka, która reklamowała wystawę lwowską [il. 2]¹⁶.

W uroczystym otwarciu wystawy 29 maja 1909 roku uczestniczyli abp Józef Bilczewski i najwyżsi dostojnicy Galicji, m.in. marszałek krajowy Stanisław Marcin Badeni, namiestnik dr Michał Bobrzyński, delegaci Ministerstwa Handlu i Robót Publicznych oraz przedstawiciele licznych instytucji miejskich¹⁷ [il. 3].

Ekspozycję zaaranżowano w siedmiu salach Pałacu Sztuki. W sali głównej na tle olbrzymiego płótna przedstawiającego wieżę kościoła Mariackiego i Sukiennice wisiała drewniana dzwonnica wykonana przez Jana

¹⁵ Feliks Wyrzywalski (1875–1944) był absolwentem ASP w Monachium (pod kier. J.C. Hertericha i K. Marra), studia uzupełniał w Académie Julian w Paryżu. W 1908 r. osiadł na stałe we Lwowie. W latach 1909–1914 pracował we lwowskim teatrze jako inspektor sceny, wykładał w Wolnej Akademii Sztuk Pięknych Leonarda Podhoreckiego. Zajmował się m.in. dekoracyjnym malarstwem ściennym (alegoryczne malowidła w budynku Izby Handlowo-Przemysłowej we Lwowie, 1908), grafiką, projektami witraży, kostiumów i dekoracji teatralnych. Zob. A. A. Szablowska, M. Seńkiw, *Plakat polski. Ze zbiorów Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego Instytutu Narodoznawstwa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie*, Warszawa 2009, s. 562.

¹⁶ Ibidem, s. 37, 88.

¹⁷ *Kronika, Program otwarcia wystawy kościelnej (przemysłu liturgicznego)*, KL, R. XXVII, 1909, nr 242 (26.06), wyd. poranne, s. 3; [b.a.], *Wystawa przemysłu liturgicznego*, KL, R. XXVII, 1909, nr 249 (29.06), wyd. popołudniowe, s. 6.

4. Wystawa Kościelna, sala brązów i sreber, fot. za: *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910, s. 269

4. *The Church Exhibition, the bronze and silverware room*, photo after *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia* [The Report of the Activity of the Industrial Aid League in the Period Between August 15 1908 until December 31 1909, i.e. Its Sixth Year of Existence], Lviv 1910, p. 269

6. Wystawa Kościelna, sala haftów, fot. za: *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910, s. 263

6. *The Church Exhibition, the embroidery hall*, photo after *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia* [The Report of the Activity of the Industrial Aid League in the Period Between August 15 1908 until December 31 1909, i.e. Its Sixth Year of Existence], Lviv 1910, p. 263

5. Wystawa Kościelna, sala projektów i planów, fot. za: *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910, s. 254

5. *The Church Exhibition, the hall of projects and plans*, photo after *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia* [The Report of the Activity of the Industrial Aid League in the Period Between August 15 1908 until December 31 1909, i.e. Its Sixth Year of Existence], Lviv 1910, p. 254

7. Ferdynand Majerski, *Ołtarz*, drewno dębowe, częściowo złoczone, fot. za: *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910, s. 261

7. Ferdynand Majerski, *The Altar*, oak wood, partially gilded, photo after *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia* [The Report of the Activity of the Industrial Aid League in the Period Between August 15 1908 until December 31 1909, i.e. Its Sixth Year of Existence], Lviv 1910, p. 261

8. Wystawa Kościelna, sala rzeźb, fot. za: *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910, s. 259

8. *The Church Exhibition, the sculpture hall*, photo after *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia* [The Report of the Activity of the Industrial Aid League in the Period Between August 15 1908 until December 31 1909, i.e. Its Sixth Year of Existence], Lviv 1910, p. 259

ture¹⁹. Under the bells was placed a bust of Pope Pius X. The hall was decorated in the papal colours, i.e. white and yellow. Devotional objects were presented on the walls. The second hall was occupied by two pipe organs. The third hall contained bronze, gold and silver objects [fig. 4], and in the fourth one were exhibited architectural projects, patterns for church paintings and stained glass [fig. 5]. In the fifth hall were placed two glass cases with liturgical vestments, embroidery, and artificial flowers [fig. 6]. One of the walls of this hall was used for exhibiting paintings. The sixth hall contained two fully decorated altars. One of them, carved in oak, came from the workshop of Ferdynand Majerski in Przemyśl. [fig. 7]. The last hall was filled with sculptures, including a Calvary scene designed by the sculptor Piotr Wojtowicz for St. Elizabeth's church in Lviv as well as the works of Jan Lewiński and the Association Ryznica from Sambor²⁰ [fig. 8, 9].

During the exhibition, the exhibition halls were used for lectures about the history of the Church and Christian art, illustrated with "light paintings"²¹. One

¹⁹ According to Warchałowski the idea did not withstand criticism and the execution itself was "a sad travesty of the originals".. Cf. *ibid*, *Wystawa Kościelna we Lwowie* [The Lviv Church Exhibition], "Architekt" 1909, no. 8, p. 141.

²⁰ *Sprawozdanie...* [The Report...] 1910, as in the footnote 1, p. 255.

²¹ Fr Dr Józef Bomba PA from Tarnów talked about church fabrics and embroidery, Fr Dr Kazimierz Kaczmarczyk about the beginnings of Christian art, Mr. Lubecki about „the care extended by the Church to fine arts”; Fr Stanisław Walczyński from Tarnów about the reform of church music. Cf. *Kronika, Odczyty podczas wystawy kościelnej* [Chronicle, The lectures during the Church Exhibition],

9. Wystawa Kościelna, sala rzeźb, fot. za: *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910, s. 267

9. *The Church Exhibition, the sculpture hall*, photo after *Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia* [The Report of the Activity of the Industrial Aid League in the Period Between August 15 1908 until December 31 1909, i.e. Its Sixth Year of Existence], Lviv 1910, p. 267

Noworytę¹⁸. Miała ona symbolizować zapomniane miejscowe budownictwo drewniane¹⁹. Pod dzwonami ustawiono popiersie papieża Piusa X. Dekoracja sali była utrzymana w kolorach papieskich, tj. białym i żółtym. Wzdłuż ścian prezentowano dewocjonalia. Drugą salę zajęły dwie pary organów. W trzeciej sali zgromadzono wyroby z brązu, złota, srebra [il. 4], a w czwartej eksponowano projekty architektoniczne, wzory malowideł kościelnych oraz witraże [il. 5]. Salę piątą zajęły dwie witryny z szatami liturgicznymi, haftami i sztucznymi kwiatami [il. 6]. Jedną ze ścian tej sali przeznaczono na ekspozycję obrazów. W sali szóstej

¹⁸ Fr. Jaw. [Franciszek Jaworski], *Wystawa kościelna I*, KL, R. XXVII, 1909, nr 260 (5.06), wyd. południowe, s. 1. Franciszek Jaworski (1873–1914), historyk, popularyzator, felietonista, znawca regionu lwowskiego. Zamieszczał swe artykuły w wielu czasopiśmie lwowskich i warszawskich, m.in. w „Kurierze Lwowskim”, „Sztuce”, „Tygodniku Ilustrowanym”. Współzałożyciel i redaktor wydawnictw Towarzystwa Miłośników Przeszłości Lwowa. Zob. C. Lechicki, *Jaworski Franciszek*, PSB, t. XI/I, z. 48, s. 105–106.

¹⁹ Według Warchałowskiego pomysł ten nie wytrzymał krytyki, a samo wykonanie było „smutną parodią oryginałów”. Zob. *idem*, *Wystawa Kościelna we Lwowie*, „Architekt” 1909, z. 8, s. 141.

umieszczono dwa całkowicie przybrane ołtarze. Jeden z nich, rzeźbiony w dębowym drewnie, pochodził z zakładu Ferdynanda Majerskiego w Przemyślu [il. 7]. Ostatnią salę zajęły rzeźby, m.in. projekt Golgoty duża artysty Piotra Wojtowicza dla kościoła św. Elżbiety we Lwowie, wyroby Jana Lewińskiego oraz Towarzystwa Ryznica z Sambora²⁰ [il. 8, 9].

W czasie ekspozycji w salach wystawowych odbywały się odczyty o historii Kościoła i sztuce chrześcijańskiej, ilustrowane „obrazami świetlnymi”²¹. Jednym z prelegentów był ks. prałat Franciszek Leśniak, który rozwinął poglądy zaprezentowane już wcześniej w referacie *O zaspokojeniu dzisiejszych artystycznych potrzeb kościoła* wygłoszonym na I Wiecu Katolickim w Krakowie w 1893 roku²². Frekwencja na prelekcjach była słaba, co tłumaczono ich późną porą (zazwyczaj zaczynały się o godz. 20) oraz znaczną odległością pałacu od centrum miasta²³. Organizowano także koncerty organowe, występy orkiestry wojskowej i chóru.

Dla zwiedzających przygotowano specjalne atrakcje: każdy tysięczny gość, który przeszedł przez bramkę, otrzymywał upominek ufundowany przez Komitet. Były to przedmioty wybrane spośród eksponowanych obiektów, m.in.: srebrny kielich, lichtarze z brązu wykonane w pracowni Zygmunta Popiela, „popielniczka w kształcie krypcia huculskiego (krypec – rodzaj prymitywnego obuwia wykonanego ze słomy, skóry, kory), książka do nabożeństwa, obraz wykonany w zakładzie Wincentego Kuczabińskiego. Premię w postaci dzieła Włodzimierza Tetmajera *Moc truchleje* dostał gość jedenastotysięczny, Jarema Hubczak, uczeń I Ruskiego Gimnazjum we Lwowie”²⁴.

²⁰ *Sprawozdanie...* 1910, jak przyp. 1, s. 255.

²¹ Książd inf. dr Józef Bomba z Tarnowa mówił o tkaninach i haftach kościelnych, ks. dr Kazimierz Kaczmarczyk o początkach sztuki chrześcijańskiej, pan Lubecki o „opiece, jakiej kościół używał sztuce pięknej”; ks. Stanisław Walczyński z Tarnowa o reformie muzyki kościelnej. Zob. *Kronika, Odczyty podczas wystawy kościelnej*, KL, R. XXVII, 1909, nr 241 (25.05), wyd. popołudniowe, s. 3–4.

²² Ks. Leśniak twierdził w swym referacie, że Kościół zawsze wspierał sztukę, że jemu zawdzięczała ona swój rozwój. Sztuka przez piękno wzmacnia bowiem ducha wiary i uwzniośla liturgię. Dla ożywienia sztuki kościelnej niezbędny jest zatem jego zdaniem rozwój przemysłu liturgicznego, powstanie specjalistycznych szkół i fachowych komisji pod przewodnictwem biskupa. Podkreślił też ważną rolę publikacji o sztuce kościelnej. Postulował, by klerycy byli kształceni w kierunku „religijno-estetycznym”. Według prelegenta wiedza ta jest dla nich konieczna, by umieli dbać o zabytki przeszłości w kościołach i zamawiać do świątyń wartościowe artystycznie dzieła sztuki. Zob. B.J., *Wystawa Kościelna*, 1909, nr 26, s. 329, przyp. 1; F. Leśniak, *O zaspokojeniu dzisiejszych artystycznych potrzeb kościoła*, w: *Księga pamiątkowa Wiecu Katolickiego...* 1893, jak przyp. 5, s. 601–606. Za: Rudenko 2007, jak przyp. 12, s. 56–57. Zob. też: idem, *Cele i drogi sztuki kościelnej. Wiece Katolickie końca XIX wieku o przyszłości malarstwa religijnego*, „Teki Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych...”, t. II, 2007, s. 37–51.

²³ *Sprawozdanie...* 1910, jak przyp. 1, s. 277.

²⁴ *Kronika, Z wystawy Kościelnej*, KL, nr 309 (6.07), wyd. poranne, s. 2.

of the speakers was the prelate Franciszek Leśniak, who expanded on the ideas already presented in his paper “On satisfying the present artistic needs of the Church”, delivered at the 1st Catholic Rally in Kraków in 1893²². The attendance at the lectures was low, which was explained by their late hour (usually they started at 8 p.m.) and the considerable distance between the palace and the city centre²³. Organ concerts, a military orchestra and choral performances were also organized.

Special attractions were prepared for visitors: every thousandth visitor who passed through the gate received a gift funded by the Committee. The awards were selected from among the exhibited objects: a silver chalice, bronze candlesticks made in Zygmunt Popiel’s studio, “an ashtray in the shape of a Hutsul krypec (krypec – a kind of primitive footwear made of straw, leather or bark), a prayer book, or a painting made in Wincenty Kuczabiński’s workshop. A bonus in the form of a work by Włodzimierz Tetmajer “Moc truchleje” [Nativity] was given to the eleven thousandth guest, Jarema Hubczak, a student of the 1st Ruthenian High School in Lviv”²⁴.

The exhibition was visited by a total of about 15,000 people, including 3,000 priests and 4,500 young people. This was probably due to the affordable ticket price: a single ticket cost forty groschen (the same as a “permanent admission card”), for group participants: peasants, workers and schoolchildren – twenty groschen²⁵. The low admission price was a way to encourage poorer people to visit the exhibition.

KL, vol. XXVII, 1909, no 241 (25.05), afternoon edition, pp. 3–4.

²² Fr Leśniak claimed in his paper that the Church had always supported art and art owes its development to the Church. Art strengthens through beauty the spirit of faith and elevates the liturgy. Thus, in his opinion, the revival of church art requires the development of the liturgical industry, the establishment of specialist schools and professional commissions under the leadership of bishops. He also pointed out the important role of publications on ecclesiastical art. He postulated that clerics should be educated in a „religious-aesthetic” direction. According to the speaker, this knowledge is necessary for them to be able to take care of the monuments of the past in churches and to commission artistically valuable works of art for churches. Cf. B.J., *Wystawa Kościelna*, [Church Exhibition] 1909, no 26, p. 329, ft. 1; F. Leśniak, *O zaspokojeniu dzisiejszych artystycznych potrzeb kościoła* [On satisfying the present artistic needs of the church], in: *Księga pamiątkowa Wiecu Katolickiego...* [The Memorial Book of the Kraków Catholic Assembly] 1893, as in the footnote. 5, pp. 601–606. Quoted after: Rudenko 2007, as in the footnote. 12, pp. 56–57. Cf. also: same author, *Cele i drogi sztuki kościelnej. Wiece Katolickie końca XIX wieku o przyszłości malarstwa religijnego* [The objectives and directions of church art. The Catholic Assemblies in the late 19th century on the future of religious painting] “Teki Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych...”, vol. II, 2007, pp. 37–51.]

²³ *Sprawozdanie...* [The Report...] 1910, as in footnote 1, p. 277.

²⁴ *Kronika, Z wystawy Kościelnej* [Chronicle. From the Church Exhibition], KL, no 309 (6.07), morning edition, p. 2.

²⁵ Cf. Warchałowski 1909, as in the footnote. 19, p. 138; [n.a.], *Wstęp na wystawę kościelną* [Entrance to the Church Exhibition], KL, vol. XXVII, 1909, no 244 (27.05), morning edition, p. 3.

The exhibition was accompanied by a pamphlet published by the Industrial League *The Catalogue of the Church Exhibition*. It was sent to parishes, local authorities and to the people who ordered it²⁶. From “The list of the exhibitors and the exhibited items” included in the Catalogue we can find out that the objects sent can be classified according to their character into eight groups (from a to h), and these groups can be further divided into subgroups:

group a – building of churches, Orthodox churches and Israeli prayer houses (plans, installations and construction products, artistic paintings, gilding, artistic glazing and stained-glass windows are included in this group);

group b – church sculpture in stone and wood;

group c – Roman Catholic and Orthodox church vestments, linen and embroidery, clergy clothing etc. (groups: vestments and embroidery, textiles, clergy clothing and rugs);

group d – the production of church paraments, religious accessories, artificial flowers, candles, incense, wafers etc. (paraments, religious accessories, candles and wax goods);

group e – the production of devotional items, prayer books, larger and smaller pictures, scapulars, devotional medals etc. (devotional items - prayer books, larger pictures, smaller pictures, medals etc.);

group f – the production of organs, harmoniums, bells, altar bells, church clocks etc. (organs, harmoniums and musical instruments, bells and altar bells etc., church clocks);

group g – gold, silver and bronze items, plated, metal and locksmith items;

group h – collective exhibitions and basket-weaving²⁷.

The descriptions of submitted exhibits do not follow a unified scheme. Some are very general (e.g. “religious paintings”), others list the subject, the technique, the material, the dimensions, etc. The lack of specific requirements may indicate that *The Catalogue* - like the whole exhibition - was prepared in a hurry. Hence it is difficult to describe the style of the present-

Wystawę zwiedziło ogółem ok. 15 tys. osób, w tym 3 tys. księży i 4,5 tys. młodzieży. Przyczyniła się do tego zapewne przystępna cena biletów: bilet dla jednej osoby kosztował 40 gr (tyle co „karta stałego wstępu”), dla uczestników wycieczek: włościan, robotników i młodzieży szkolnej – 20 gr²⁵. Niską ceną chciano zachęcić do zwiedzania uboższe warstwy społeczeństwa.

Wystawie towarzyszył wydany nakładem Ligi Przemysłowej broszurowy *Katalog Wystawy Kościelnej*. Rozsyłano go do parafii, gmin i na zamówienie zainteresowanym osobom²⁶. Z Wykazu wystawców i przedmiotów wystawowych zamieszczonego w *Katalogu* można się dowiedzieć, że nadesłane obiekty ze względu na ich charakter podzielono na osiem grup (od a do h), te zaś na podgrupy:

grupa a – budownictwo kościołów, cerkwi i izraelskich domów modlitwy (wyszczególniono w niej plany, instalacje i wyroby budowlane, malarstwo artystyczne, malarstwo – poztlotnictwo, szklenia artystyczne i witraże);

grupa b – rzeźba kościelna w kamieniu i drewnie;

grupa c – szaty kościelne, cerkiewne, bielizna i hafty, materiały, ubiory dla duchownych itp. (grupy: szaty i hafty, materiały, ubiory dla duchownych i dywany);

grupa d – wyrób paramentów, przyborów do służby religijnej, sztucznych kwiatów, świec, kadzidła, opłatków itp. (paramenty, przybory do służby religijnej], kwiaty; świece i wyroby z wosku);

grupa e – wyrób dewocjonaliów, książek do modlenia, obrazów i obrazków, szkaplerzy, medalików itp. (dewocjonalia – książki do modlenia, obrazy, obrazki, medaliki itp.);

grupa f – wyrób organów, harmoniów, dzwonów, dzwonków, zegarów kościelnych itp. (organy, harmonie i instrumenty muzyczne, dzwony i dzwoneczki etc., zegary kościelne);

grupa g – wyroby ze złota, srebra, brązu, platerowane, blacharskie i ślusarskie;

grupa h – zbiorowe wystawy i koszykarstwo²⁷.

²⁶ *Sprawozdanie... [The Report...]* 1910, as in the footnote. 1, p. 282.

²⁷ The respective professional groups do not follow the alphabetic order customary for catalogues. In this case they were placed in order of submissions, which may show that the information about the time when the exhibitor sent their items was very important. At the end there is an alphabetical list of all the 123 exhibitors. *Abecadłowy spis wystawców [The alphabetical list of the exhibitors]* gives a different number of names than *Wykaz wystawców i przedmiotów wystawowych ułożony według grup zawodowych [The list of exhibitors and exhibited objects ordered according to professional groups]* (*Wykaz wystawców* lists 119). Cf. *The Catalogue*, Lviv 1909, pp. 33–36). Perhaps the difference is caused by the fact that the submissions for the Exhibition were also accepted after its opening. B.J., *Wystawa Kościelna we Lwowie [The Church Exhibition in Lviv]*, GK 1909, no 26, p. 330.

²⁵ Zob. Warchałowski 1909, jak przyp. 19, s. 138; [b.a.], *Wstęp na wystawę kościelną*, KL, R. XXVII, 1909, nr 244 (27.05), wyd. poranne, s. 3.

²⁶ *Sprawozdanie...* 1910, jak przyp. 1, s. 282.

²⁷ W poszczególnych grupach zawodowych nie zachowano stosowanego zazwyczaj w katalogach porządku alfabetycznego wystawców. W tym przypadku przyjęto kolejność zgłoszeń, co może świadczyć o tym, że przywiązywano dużą wagę do informacji, kiedy wystawca nadesłał swe wyroby. Na końcu znajduje się alfabetyczny spis wszystkich 123 wystawców. W *Abecadłowym spisie wystawców* podano inną liczbę nazwisk niż w *Wykazie wystawców i przedmiotów wystawowych ułożonym według grup zawodowych* (w *Wykazie wystawców* jest ich 119). Por. *Katalog*, Lwów 1909, s. 33–36). Być może różnica ta wynika stąd, że do udziału w Wystawie można się było zgłaszać już po jej otwarciu. B.J., *Wystawa Kościelna we Lwowie*, GK, 1909, nr 26, s. 330.

Opisy zgłoszonych dzieł nie są sformułowane według określonego schematu. Niektóre są bardzo ogólnikowe (np. „obrazy religijne”), inne podają temat, technikę przedstawienia, materiał, wymiary itp. Brak ustanowionych wymogów może świadczyć o tym, że *Katalog* – tak jak i cała wystawa – był przygotowywany w pośpiechu. Trudno więc scharakteryzować stylistykę przedstawianych obiektów. Tylko przy niektórych użyto epitetów, np. „w stylu huculskim” (cyboryum w stylu huculskim Dymitra Staszczyszyna)²⁸, „zakopiańskim” (projekty konfesyjonału i ambony do kościoła w Modliszewku koło Gniezna Wiktora Gosienieckiego), „obrazy dewocyjne w stylu bizantyńskim” (Stanisław Matzke, *Chrystus, Matka Boża*). Pojawiają się też opisy wskazujące na styl historyzujący, romański (np. projekt kościoła w Szczawnicy Artura Goebela) czy najczęściej powtarzany – gotycki.

Założeniem programowym organizatorów Wystawy Kościelnej we Lwowie było otwarcie na różne kultury i religie obecne w tym mieście. Zwiedzając wystawę, można się było przekonać, że ci sami architekci projektowali kościoły i cerkwie, a malarze i wytwórcy realizowali zamówienia na obrazy, dekoracje i przedmioty liturgiczne do sprawowania kultu w różnych obrządkach. Najliczniej były prezentowane przedmioty i dzieła do użytku w świątyniach rzymskokatolickich i greckokatolickich oraz do kultu prywatnego. Sztuka żydowska znalazła swój wyraz jedynie w haftach Pauliny Tannenbaum z Rzeszowa. Wykonała ona haftowane sukienki na Torę, schowki na macę, torebki na przykazania i tałesy oraz stułę z hebrajskimi napisami.

W celach informacyjnych i reklamowych wystawcy podali swoje dokładne adresy. Dzięki temu wiadomo, że 96% wystawców pochodziło z Galicji, w tym 62 ze Lwowa (tj. 50% ogółu), a 13 z Krakowa (10,5%). Tylko jeden wystawca – architekt Artur Goebel z Warszawy – reprezentował Królestwo Polskie. W wystawie wzięły też udział trzy zakłady spoza Galicji produkujące wyroby dewocyjne: jeden ze Śląska (zakład Adama Napieralskiego „Katolik” z Bytomia) oraz dwa z Wielkiego Księstwa Poznańskiego (F. K. Ziółkowski i Ska z Pleszewa oraz S. Bendlewicz i Ska). Pracownie te reprezentował na wystawie Stefan Wierusz Niemojewski ze Lwowa²⁹.

²⁸ Ornament huculski ma formę zgeometryzowaną, z powtarzającym się motywem rozet, kół koncentrycznych, sekwencji podstawowych figur: koła, kwadratu, rombu, krzyży, krzyżyków. Zob. M. P. Kruk, *Sztuka Huculszczyzny ludowa* – *Huculszczyzna w sztuce „akademickiej*, w: *Na wysokiej poloninie. Sztuka Huculszczyzny – Huculszczyzna w sztuce. W 40. rocznicę śmierci Stanisława Vincenza. Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Krakowie, marzec–maj 2011* [On the High Polonyna. Hutsul Art and Hutsuls in Art. On the 40th anniversary of the death of Stanisław Vincenz. The Catalogue of the Exhibition at the National Museum in Kraków, Z. Gołubiew, M.P. Kruk, J. Kapłon, Kraków 2011, s. 33.

²⁹ Obliczenia wykonane na podstawie liczby wystawców podanej w *Abecadlowym spisie wystawców* (zob. *Katalog*, Lwów 1909, s. 33–36).

ed objects. Only some of them used epithets, e.g. “in the Hutsul style”. (Hutsul-style ciborium by Dmitri Staszczyszyn)²⁸, “in the Zakopane style” (i.e. typical for the folk style of the Tatra mountains – translator’s note) (the designs of the confessional and pulpit for the church in Modliszewsko near Gniezno by Wiktor Gosieniecki), “Byzantine-style devotional paintings” (Stanisław Matzke, *Christ, The Virgin Mary*). Some descriptions indicate various revival styles: Romanesque (e.g. the project of the church in Szczawnica by Artur Goebel) or the most frequent Gothic revival.

The aim of the organizers of the Church Exhibition in Lviv was to be open to various cultures and religions present in the city. Visiting the exhibition, one could see that the same architects designed Roman Catholic churches and Orthodox churches, while painters and manufacturers filled orders for paintings, decorations and liturgical objects for worship in various rites. The largest number of objects and works was presented for use in Roman Catholic and Greek Catholic churches as well as for private worship. Jewish art was represented only by the embroidery of Paulina Tannenbaum from Rzeszów. She made embroidered coverings for Torah, matzah covers, bags for commandments and tallits as well as a stole with Hebrew inscriptions.

For information and advertising purposes, the exhibitors provided their detailed addresses. Thanks to this we know that 96% of the exhibitors came from Galicia, including sixty-two from Lviv (over 50% of the total) and thirteen from Krakow (10.5%). Only one exhibitor - architect Artur Goebel from Warsaw - represented the [Russian-ruled] Kingdom of Poland. The exhibition was also attended by three companies from outside Galicia producing devotional products: one from Silesia (Adam Napieralski’s “Katolik” workshop in Bytom) and two from the [Prussian-ruled] Grand Duchy of Poznań (F. K. Ziółkowski and Co. from Pleszewo, and S. Bendlewicz and Co). These studios were represented at the exhibition by Stefan Wierusz Niemojewski from Lviv.²⁹

The Architecture Department hosted eleven exhibitors: architects and their clients. The projects of the Lviv architect, Prof. Teodor Talowski are particularly

²⁸ Hutsul ornaments are geometrical, with the repetitive use of rosettes, concentric circles, sequences of simple geometrical figures: circles, square, rhombuses, smaller and larger crosses. Cf. M. P. Kruk, *Sztuka Huculszczyzny „ludowa” – Huculszczyzna w sztuce „akademickiej”* [Hutsul folk art - The Hutsul culture in academic art], in: *Na wysokiej poloninie. Sztuka Huculszczyzny – Huculszczyzna w sztuce. W 40. rocznicę śmierci Stanisława Vincenza. Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Krakowie, marzec–maj 2011* [On the High Polonyna. Hutsul Art and Hutsuls in Art. On the 40th anniversary of the death of Stanisław Vincenz. The Catalogue of the Exhibition at the National Museum in Kraków, Z. Gołubiew, M.P. Kruk, J. Kapłon, Kraków 2011, p. 33.

²⁹ The calculations are made on the basis of the number of the exhibitors listed in *Abecadlowy spis wystawców* [The Alphabetical List of the Exhibitors]. (Cf. *The Catalogue*, Lviv 1909, pp. 33–36).

noteworthy³⁰, including the projects for the Basilica of the Sacred Heart of Jesus in Kraków³¹, St Elizabeth's Church in Lviv³² and the church of Our Lady of Perpetual Help in Tarnopil, which no longer exists today³³. The architect Dr Jan Karol Sas-Zubrzycki³⁴,

³⁰ Teodor Talowski (1857–1910), an architect and conservator-restorer. He studied in Lviv, Kraków and Vienna. A professor of Szkoła Przemysłu Artystycznego [The Arts and Crafts School] in Lviv, since 1901 a professor at the Polytechnical School in Lviv. Cf. *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. 1816–1895* [Documents on the History of the Academy of Fine Arts in Kraków], ed. J. Dutkiewicz, vol. I, Wrocław 1959, [273. Z. Beiersdorf, *Architekt Teodor M. Talowski. Charakterystyka Twórczości* [Teodor M. Talowski, the architect. A comprehensive analysis], in: *Sztuka 2. poł. XIX w. [Mid-19th c. Art]* in *Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki* [Documents from the Meeting of the Society of Art Historians] Warszawa 1973, pp. 199–214. W. Bałus, *Architektura sakralna Teodora Talowskiego* [The sacred architecture of Teodor Talowski], „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace z Historii Sztuki” 20, 1992, pp. 53–79. By the same author, *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857–1910)* [Historicism, correspondences, picturesqueness. Reflections on the central categories of the work of Teodor Talowski (1857–1910), „Folia Historiae Artium” 1988, vol. 24, pp. 117–137. A. Stróżyk, *Zarys twórczości sakralnej Teodora Talowskiego na terenie Galicji Wschodniej* [An outline of the sacred architecture by Teodor Talowski in eastern Galicia], „Dialog Dwoch Kultur”, vol. X, 2014, vol. 1, pp. 214–227. J. Opaska, *Architektura sakralna Teodora Mariana Talowskiego* [The sacred architecture of Teodor Marian Talowski], „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. Teoria i Historia”, vol. XLVI, 2001, no. 3/2001, pp. 252–267.

³¹ The project submitted for the design competition for the new Jesuit church in Kraków in 1905.

³² In March 1902, the Committee for the Construction of the Church in the Gródecka District under the patronage of the municipal authorities announced a competition for the design of the parish church of St. Elizabeth. The church was to be built exclusively by Polish artists and craftsmen in the Romanesque, “transitional” or early Gothic style. Talowski's project came first both in the longlist and in the shortlist. The construction of the magnificent church began in 1904. On the competition and the project cf.: P. Krasny, *Kościół parafialny p.w. św. Elżbiety* [St Elizabeth's parish church], in: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego* [The Roman Catholic Churches and Convents in the Former Ruthenian Province], vol. 12, *Kościół i klasztor Lwowa z wieków XIX i XX* [Lviv Churches and Convents from the 19th and 20th C.], ed. A. Betlej [et. al.], Kraków 2014, pp. 167–193.

³³ Talowski was inspired by the early Gothic style. His churches are designed in the so-called transition style, in which the massive structure of the lower part of the construction contrasts with the slender and soaring upper parts. In most of his works, dark red brick elevations are combined with white stone architectural finishes, such as window frames, portals, tracery and columns. Talowski's project no. 44 was used to build a church in Tarnopil (built between 1904 and 1908), which no longer exists. It was one of the four projects that the architect submitted in 1903 for the competition for St. Elizabeth's Church in Lviv. Cf. Stróżyk 2014, as in the footnote 30, pp. 214–227. Cf. also: T. Talowski, *Projekta kościołów* [Church Projects], Kraków 1897, n.p.; K. Stefański, *Jan Sas Zubrzycki i jego „Teoria łęków odpornych”* [Jan Sas Zubrzycki and his “Theory of Resistant Fears”], „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, vol. LX, 2015, no. 3, pp. 53–70.

³⁴ Jan Karol Sas-Zubrzycki (1860–1935), an architect, architecture writer, conservator-restorer. He published a number of works including reflections on Polish national style. As an architect he worked mostly in the Gothic Revival style. He constructed over forty churches and rebuilt about twenty. In 1898 he founded the Association of Polish Craftspeople “Gwiazda”. In 1900–1912 he was the inspector of Municipal Construction in Kraków. In 1916 he became

Dział architektury gościł 11 wystawców: architektów i ich klientów. Na szczególną uwagę zasługują projekty lwowskiego architekta, prof. Teodora Talowskiego³⁰, wśród nich projekty bazyliki Najświętszego Serca Jezusa oo. Jezuitów w Krakowie³¹, kościoła św. Elżbiety we Lwowie³² i nieistniejącego już dziś kościoła Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Tarnopolu³³. Architekt dr Jan Karol Sas-Zubrzycki³⁴,

³⁰ Teodor Talowski (1857–1910), architekt, konserwator zabytków. Studiował we Lwowie, Krakowie i Wiedniu. Profesor Szkoły Przemysłu Artystycznego we Lwowie, od 1901 r. profesor Politechniki Lwowskiej. Zob. *Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. 1816–1895*, red. J. Dutkiewicz, t. I, Wrocław 1959, s. 273; Z. Beiersdorf, *Architekt Teodor M. Talowski. Charakterystyka Twórczości*, w: *Sztuka 2. poł. XIX w. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1973, s. 199–214; W. Bałus, *Architektura sakralna Teodora Talowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace z Historii Sztuki” 20, 1992, s. 53–79; idem, *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857–1910)*, „Folia Historiae Artium” 1988, t. 24, s. 117–137; A. Stróżyk, *Zarys twórczości sakralnej Teodora Talowskiego na terenie Galicji Wschodniej*, „Dialog Dwoch Kultur”, R. X, 2014, z. 1, s. 214–227; J. Opaska, *Architektura sakralna Teodora Mariana Talowskiego*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. Teoria i Historia”, T. XLVI, 2001, z. 3, s. 252–267.

³¹ Projekt zgłoszony do konkursu na nową świątynię oo. Jezuitów w Krakowie w 1905 r.

³² W marcu 1902 r. Komitet Budowy Kościoła w Dzielnicy Gródeckiej pod patronatem władz miejskich ogłosił konkurs na projekt kościoła parafialnego p.w. św. Elżbiety. Świątynia miała być dziełem wzniesionym wyłącznie przez polskich artystów i rzemieślników w formach stylu romańskiego, „przejściowego” lub wczesnogotyckiego. Projekt Talowskiego dwukrotnie wygrał pierwsze miejsce w dwóch etapach konkursu. Budowę okazałej świątyni rozpoczęto w 1904 r. O konkursie i projekcie zob. P. Krasny, *Kościół parafialny p.w. św. Elżbiety*, w: *Kościół i klasztor rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*. T. 12, *Kościół i klasztor Lwowa z wieków XIX i XX*, oprac. A. Betlej [et al.], Kraków 2014, s. 167–193.

³³ Źródłem inspiracji dla Talowskiego był styl wczesnogotycki. Zaprojektowane przez niego kościoły charakteryzują się tzw. stylem przejściowym, w którym masywna budowa dolnej części świątyni kontrastuje ze smukłością i strzelistością górnych partii. W większości jego realizacji ciemnoczerwone ceglane elewacje łączą się z białymi, kamiennymi wykończeniami architektonicznymi, takimi jak ościeża okien, portale, maswerki, kolumnienki. Do budowy nieistniejącego już dziś kościoła w Tarnopolu (wzniesionego w latach 1904–1908) wykorzystano projekt Talowskiego o nazwie 44. Był jednym z czterech projektów, jakie architekt zgłosił w 1903 r. do konkursu na kościół św. Elżbiety we Lwowie. Zob. Stróżyk 2014, jak przyp. 30, s. 214–227. Zob. też: T. Talowski, *Projekta kościołów*, Kraków 1897, nlb; K. Stefański, *Jan Sas Zubrzycki i jego „Teoria łęków odpornych”*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, T. LX, 2015, z. 3, s. 53–70.

³⁴ Jan Karol Sas-Zubrzycki (1860–1935), architekt, teoretyk architektury, konserwator sztuki. Opublikował liczne prace zawierające między innymi rozważania na temat polskiego stylu narodowego. Jako architekt tworzył głównie w duchu neogotyku. Wybudował ponad 40 kościołów, przebudował ok. 20. W 1898 r. założył Towarzystwo Rękodzielników Polskich „Gwiazda”. W latach 1900–1912 pełnił obowiązki inspektora Budownictwa Miejskiego w Krakowie. W 1916 r. został współzałożycielem Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Sztuki i Kultury we Lwowie. Był członkiem Polskiej Akademii Umiejętności. Od 1919 do 1929 r. profesor zwyczajny Katedry Historii Architektury i Estetyki Politechniki Lwowskiej. W 1929 r. odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Polonia Restituta. Zob. W. Bałus, *Teoria sztuki Jana Sas Zubrzyckiego. Studium z pogranicza historii sztuki i historii idei*,

znany wówczas autor neogotyckich kościołów, przedstawił projekt przebudowy kościoła farnego św. Wojciecha i św. Stanisława w Rzeszowie i zdjęcie przedstawiające jego rzut³⁵, a także siedem „pomysłów” (planów) kościoła parafialnego św. Marcina w Krościenku nad Dunajcem.

W dziale *Instalacje i wyroby budowlane* ważne miejsce zajmowały prace Jana Lewińskiego, właściciela znanej lwowskiej firmy architektonicznej propagującej stylizację secesyjną w wersji huculskiej. Produkowano w niej wyroby majolikowe i płytki ceramiczne, popularne w dekoracji elewacji secesyjnych lwowskich kamienic³⁶. Na wystawie zaprezentowano też „antependium z płytek okładzinowych”, świeczniki gliniane oraz „Madonny w terakocie”.

Jedynie dziewięciu malarzy (Felix Bogdański³⁷, Stanisław Borek, Wiktor Gosieniecki³⁸, Stanisław Gucwa, Ludomir Ludwik Kochler, Stanisław Matzke³⁹,

a then well-known author of Gothic Revival churches, presented a project of the redevelopment of St Adalbert and St Stanislas parish church in Rzeszów and a photo showing its projection³⁵, as well as seven “ideas” (plans) for St Martin’s parish church in Krościenko nad Dunajcem.

In the section of *Installations and Construction Products* Jan Lewiński, the owner of a well-known Lviv architectural firm promoting Art Nouveau style in the Hutsul version, held pride of place. It produced majolica products and ceramic tiles, widely used as the decorations of the facades of Art Nouveau residential houses in Lviv³⁶. The exhibition also featured an “antependium made of cladding tiles”, clay candlesticks and “Madonnas in terracotta”.

Only nine painters (Felix Bogdański³⁷, Stanisław Borek, Wiktor Gosieniecki³⁸, Stanisław Gucwa, Ludomir

rozprawa doktorska pod kier. prof. dr hab. P. Krakowskiego, Kraków 1989 (mps), wersja elektroniczna: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/398943/edition/377941/content> [dostęp 16.08.2019]. Zob. też: J. Wowczak, *Jan Sas-Zubrzycki. Architekt, historyk i teoretyk architektury*, Kraków 2017, K. Stefański, *Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik – z pracowni architekta i rzeźbiarza*, katalog wystawy, Wrocław 2004, wyd. 2 Kraków 2015.

³⁵ W części prezbiterialnej kościoła farnego w Rzeszowie zachował się autentyczny fragment gotyckiej ściany. Sas-Zubrzycki postanowił zregotyzować wnętrze, zmienić fasadę i przebudować wolno stojącą wieżę. Na zachowanym projekcie zauważyć można m.in. fasadę zwieńczoną rozbudowanym trójkątnym szczytem, potrójną arkadę wejściową, ceglane sterczyny, okno doświetlające nawę główną ujęte w ośli grzbieit. Projekt przebudowy nie został zrealizowany. Zob. Wowczak 2017, jak przyp. 34, s. 126–127, 231, 265.

³⁶ J. Smirnow, *Secesja lwowska*, w: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej. Centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. P. Krakowski, J. Purchla, Kraków 1997, s. 82.

³⁷ Felix Bogdański (1852–1917), malarz – malarstwo kościelne i cerkiewne, kształcił się w SSP w Krakowie pod kierunkiem Jana Matejki. Zob. *Bogdański Felix w: Słownik Artystów Polskich* (dalej: SAP), Warszawa 1971, t. I, s. 194.

³⁸ Wiktor Gosieniecki (1876–1956), malarz, grafik, konserwator zabytków oraz pedagog. Po ukończeniu nauki w Kunstgewerbeschule w Berlinie oraz w szkole Stanisława Grocholskiego w Monachium zamieszkał w Gnieźnie, a od 1912 r. w Poznaniu. W tym roku wraz z Henrykiem Nostitzem-Jackowskim i architektem A. Rejmanem założył Zakład Artystycznych Witraży i Malarstwa Kościelnego „Polichromia”. Był jednym z założycieli i pierwszym dyrektorem Szkoły Sztuk Zdobniczych w Poznaniu. W latach 1919–1939 był w tej szkole kierownikiem Wydziału Malarstwa Dekoracyjnego i Witrażownictwa. Na wczesnej twórczości Gosienieckiego zaważyła jego współpraca ze Stanisławem Witkiewiczem przy opracowywaniu zeszytów wydawnictwa *Styl zakopiański*. Dążył do nadania rzemiosłu rangi sztuki. Domeną jego twórczości było malarstwo ściennie, w którym ornamentalno-biologiczna secesja (barwna, asymetryczna ornamentyka) łączyła się z bezpośrednim wykorzystaniem motywów ludowych. Zob. H. Kubaszewska, *Gosieniecki Wiktor*, w: SAP, t. II, Wrocław 1975, s. 412–414.

³⁹ Stanisław Matzke (1870–1949), malarz, studiował w Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie pod kierunkiem J. Malczewskiego oraz w Monachium. Profesor szkoły realnej w Stanisławowie. Wydawca kwartalnika lwowskiego „Kształt i Barwa”. I. Bal, *Matzke Stanisław*, w: SAP, t. V, Warszawa 1993, s. 448. Na Wystawie Kościelnej zaprezentował dwa obrazy dewocyjne w stylu bizantyńskim: *Chrystus i Matka Boża*.

a co-founder of the Society for the Protection of the Relics of Art and Culture in Lviv. He was a member of the Polish Academy of Arts and Sciences. Between 1919 and 1929 he was a professor at the Sub-Division of Architectural History and Aesthetics at the Polytechnical School in Lviv. In 1929 he was decorated with the Commander’s Cross of the order of Polonia Restituta. Cf. W. Bałus, *Teoria sztuki Jana Sas-Zubrzyckiego. Studium z pogranicza historii sztuki i historii idei [Jan Sas-Zubrzycki’s Theory of Art. An Interdisciplinary Study in Art History and the History of Ideas]*, a doctoral dissertation written under the supervision of Prof. P. Krakowski, Kraków 1989 (typescript), electronic version: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/398943/edition/377941/content> [access date 16.08.2019]. Cf. also J. Wowczak, Jan Sas-Zubrzycki. Architekt, historyk i teoretyk architektury [Jan Sas-Zubrzycki. Architect, Historian and Architectural Writer], Kraków 2017, K. Stefański, Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik - z pracowni architekta i rzeźbiarza [Jan Sas Zubrzycki and Andrzej Lenik – From the Workshop of an Architect and a Sculptor], exhibition catalogue, Wrocław 2004, 2nd edition Kraków 2015.

³⁵ In the presbytery of the parish church in Rzeszów, an authentic fragment of the Gothic wall was preserved. Sas-Zubrzycki decided to refurbish the interior in the Gothic style, change the facade and rebuild the free-standing tower. The extant project shows, among others, the facade topped with an extended triangular gable, a three-part entrance arcade, brick pinnacles, and a window illuminating the main nave framed by an ogee arch. The reconstruction project was not completed. Cf. Wowczak 2017, as in the footnote. 32, pp. 126–127, 231, 265.

³⁶ J. Smirnow, *Secesja lwowska [Lviv Art Nouveau]*, in: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej. Centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994 [Art at the Turn of the 20th Century in Central Europe. Artistic Centres and Peripheries. The Proceedings of the International Conference Held on 20 - 24 October 1994]*, eds. P. Krakowski, J. Purchla, Kraków 1997, p. 82.

³⁷ Felix Bogdański (1852–1917), a painter of Roman Catholic and Orthodox churches. He studied at the School of Fine Arts with Jan Matejko. Cf. *Bogdański Felix* in: *Słownik Artystów Polskich [The Lexicon of Polish Artists]*, further referred to as SAP), Warszawa 1971, vol. I, p. 194.

³⁸ Wiktor Gosieniecki (1876–1956), a painter, printmaker, conservator-restorer and teacher. After completing his studies at Kunstgewerbeschule in Berlin and in the school of Stanisław Grocholski in Munich he lived in Gniezno, and from 1912 in Poznań. In that year together with Henryk Nostitz-Jackowski and the architect A. Rejman he founded the Workshop of Artistic Stained Glass and Church Painting „Polichromia”. He was one of the founders and the

Ludwik Kochler, Stanisław Matzke³⁹, Karol Polityński⁴⁰, Stefan Tomasiewicz and Leonard Winterowski) exhibited their works in the artistic painting section. Wiktor Gosieniecki, a well-known Zakopane artist, presented several decoration designs, including interior decoration with Russian and Hutsul motifs for the church in Żelechów, a stained-glass window *God the Father*, decoration of the Holy Trinity Church in Gniezno, as well as church furnishings: a confessional in Zakopane style, choir stalls for the Gniezno parish church. Ludomir Ludwik Kochler - apart from photographs of "painted Roman Catholic and Orthodox churches" - exhibited two paintings: *Christ Healing the Sick* and *The Blessed Virgin Mary*. It is known from press articles that the "religious paintings" painted by Leonard Winterowski were the Stations of the Cross⁴¹.

In a separate section *Painting - Gilding* there were works of four decorators: Jan Czajkowski from Sambor, Adolf Orzechowski from Kolomyia (two religious paintings *The Raising of Lazarus* and *St. Nicholas for the Greek Rite* as well as watercolour plans for decorations of Roman Catholic and Orthodox churches), Mikołaj Pawnyk and R. Bieniasz from Nowy Sącz⁴².

In the section *Artistic Glazing and Stained Glass* three exhibitors presented their works: Leon Appel, Feliks Niedzielski and the most important of them (perhaps the most significant participant in the exhibition in general) the Kraków Workshop of Artistic Glazing and Stained Glass of Stanisław Gabriel Żeleński (the cartoons for stained glass, mosaics and glass paintings designed by Henryk Uziembło and Stefan Matejko).

first Director of the Decorative Arts School in Poznań. In 1919–1939 he was the Head of the Department of Decorative Painting and Stained Glass at that school. Early work of Gosieniecki was influenced by his collaboration with Stanisław Witkiewicz on editing the publishing series *Styl zakopiański* [*The Zakopane Style*]. His aim was to raise craft to the rank of art. The main part of his work was wall painting, combining Art Nouveau ornaments inspired by nature (colourful and asymmetrical) with the direct usage of folk motifs. Cf. H. Kubaszewska, *Gosieniecki Wiktor*, in: SAP, vol. II, Wrocław 1975, pp. 412–414.

³⁹ Stanisław Matzke (1870–1949), a painter, studied at the School of Fine Arts in Kraków with J. Malczewski as well as in Munich. A professor at the Realschule in Stanyslaviv, The editor of a Lviv quarterly "Kształt i Barwa". I. Bał, *Matzke Stanisław*, in: SAP, vol. V, Warszawa 1993, p. 448. At the Church Exhibition he presented two devotional paintings *Christ* and *The Mother of God*.

⁴⁰ Karol Gustaw Polityński (c. 1870 – died after 1944), a Lviv painter, drawer, and painting conservator. He studied at the School of Fine Arts in Kraków with W. Łuszczkiewicz and in Munich. He made and conserved paintings in the churches in Lviv and Galicia, including Zhovkva, Tarnopil, Shhyrec and Leżajsk. Cf. J. Biriulow, suppl. A. Wierzbicka, *Polityński Karol Gustaw*, in: SAP, vol. VII, Warszawa 2003, pp. 381–382.

⁴¹ Cf. Fr. Jaw. [Franciszek Jaworski], *Wystawa liturgiczna III* [*The Liturgical Exhibition III*], KL, vol. XXVII, 1909, no 269 (11.06), morning edition, p. 3.

⁴² The name is not included in *The Catalogue*, but it is included in the list of post-competition awards as the recipient of a letter of recognition.

Karol Polityński⁴⁰, Stefan Tomasiewicz i Leonard Winterowski) wystawiło swe prace w dziale malarstwa artystycznego. Znany artysta zakopiański Wiktor Gosieniecki przedłożył kilka projektów, m.in. dekoracji wewnętrznej z motywami ruskimi i huculskimi do cerkwi w Żelechowie, witraża *Bóg Ojciec*, wystroju kościoła Świętej Trójcy w Gnieźnie, a także wyposażenia kościelnego: konfesjonału w stylu zakopiańskim, stalli do fary gnieźnieńskiej. Ludomir Ludwik Kochler – oprócz fotografii „malowanych kościołów i cerkwi” – wystawił dwa obrazy: *Chrystus uzdrawiający chorych* i *Najświętsza Maryja Panna*. Z artykułów prasowych wiadomo, że „obrazami religijnymi”, które namalował Leonard Winterowski, były stacje Drogi Krzyżowej⁴¹.

W osobnym dziale *Malarstwo – pozłotnictwo* znalazły się prace czterech dekoratorów: Jana Czajkowskiego z Sambora, Adolfa Orzechowskiego z Kołomyi (dwa obrazy religijne *Wskrzeszenie Łazarza* i *Św. Mikołaj obrz. gr.* oraz akwarelowe plany dekoracji malarskiej cerkwi i kościołów), Mikołaja Pawnyka i R. Bieniasza z Nowego Sącza⁴².

W dziale *Szklenie artystyczne i witraże* swoje prace prezentowało trzech wystawców: Leon Appel, Feliks Niedzielski i najważniejszy z nich (może także na całej wystawie) Stanisław Gabriel Żeleński, właściciel Krakowskiego Zakładu Witrażów i Oszkleń Artystycznych (kartony witraży, obrazów mozaikowych i obrazów na szkłe według projektu Henryka Uziembły i Stefana Matejki).

Rzeźbę kościelną w kamieniu i drewnie reprezentowało ok. 20 wystawców⁴³. Wśród nich znaleźli się Wojciech Samek, rzeźbiarz i właściciel Zakładu Rzeźby Artystycznej w Bochni, oraz Stanisław Eustachy Szczuplakiewicz ze Lwowa⁴⁴. Z zakładu Samka przywieziono przede wszystkim drewniane polichromowane różnej wielkości statuy Serca Pana Jezusa, Matki

⁴⁰ Karol Gustaw Polityński (ok. 1870 – zm. po 1944), lwowski malarz, rysownik, konserwator malarstwa. Studiował w krakowskim SSP u W. Łuszczkiewicza oraz w Monachium. Zajmował się pracami malarskimi i konserwacją malarstwa w kościołach we Lwowie i na terenie Galicji, m.in. w Żółkwi, Tarnopolu, Szczercu, Leżajsku. Zob. J. Biriulow, uzup. A. Wierzbicka, *Polityński Karol Gustaw*, w: SAP, t. VII, Warszawa 2003, s. 381–382.

⁴¹ Zob. Fr. Jaw. [Franciszek Jaworski], *Wystawa liturgiczna III*, KL, R. XXVII, 1909, nr 269 (11.06), wyd. poranne, s. 3.

⁴² Nazwisko nieuwzględnione w *Katalogu*, ale widnieje na liście laureatów nagród pokonkursowych – list pochwalny.

⁴³ W *Katalogu* w grupie tej brak nazwisk wspomnianych w liście laureatów: Stefan Byj ze Lwowa (list pochwalny), Stanisław Jamróz ze Lwowa (medal srebrny), Andrzej Lenik z Krosna (medal srebrny) i P. Wojtowicz ze Lwowa (medal złoty). Zob. *Zamknięcie wystawy kościelnej*, KL, R. XXVII, 1909, nr 326 (15.07), wyd. popołudniowe, s. 6.

⁴⁴ Stanisław Eustachy Szczuplakiewicz (ok. 1870–1922), lwowski snycerz, autor wielu rzeźb cerkiewnych i kościelnych w stylu neobarokowym i neobizantyńskim. W latach 1906–1910 pracował na zlecenie metropolity Andrzeja Szeptyckiego. Wykonał m.in. w stylu secesyjnym carskie wrota i inne części ikonostasów do różnych cerkwi. J. Biriulow, *Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku. Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy*, Warszawa 2007, s. 141.

Bożej z Lourdes, Matki Bożej Niepokalanie Poczętej. Szczuplakiewicz, znany ukraiński snycerz, zgłosił carskie wrota z przedstawieniami ewangelistów, rzeźbione w stylu neobarokowym, cyborium oraz plany ikonostasów i ołtarzy. Józef Michelini (junior), właściciel znanego lwowskiego zakładu rzeźbiarskiego, dał na wystawę figury gipsowe. Wśród nich znalazła się kompozycja Mariana Spindlera *Dobry Pasterz*⁴⁵.

Najwięcej na wystawie było wyrobów metalowych. Spośród nich wysokim poziomem artystycznym wyróżniały się prace Ołeny Kulczyckiej: emaliowana Ewangelia greckokatolicka, obrazy malowane emalią na płótnie i na miedzi⁴⁶. Utensylia kościelne nawiązujące do różnych stylów historycznych zaprezentowali także właściciele dwóch znanych artystycznych zakładów metalowych z Krakowa: Marcin Jarra i Franciszek Kopaczyński.

Pod koniec wystawy jury sekcji przemysłowej i artystycznej przyznało nagrody i wyróżnienia 120 wystawcom. Dyplomy honorowe „w stylu romańskim” oraz medal zaprojektował T. Nowakowski. Medale wykonała firma rytownicza Eugeniusza Ungera ze Lwowa⁴⁷ [il. 10]. Z doniesień prasowych wynikało, że w sprawie przyznania nagród w sekcji artystycznej pojawiły się duże różnice zdań. Z powodu braku „zgodnej uchwały” w kilku głosowaniach dział malarstwa artystycznego wyłączono „spod oceny”. Postanowiono dać odznaczenia jedynie w dziale rzeźby i w dziale malarstwa dekoracyjnego⁴⁸. Decyzja ta spotkała się ze stanowczym sprzeciwem Edwarda Mirona Pietscha, profesora Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie, członka jury sekcji artystycznej (w jej skład wchodził artyści: Stanisław Kaczor Batowski, Juliusz Bełtowski, Tadeusz Błotnicki, Zygmunt Dobrzański, Tadeusz Dykas, Leonard Lepszy, Eugeniusz Miron

Church sculpture in stone and wood was represented by about twenty exhibitors⁴³. Among them were Wojciech Samek, the sculptor and owner of the Artistic Sculpture Workshop in Bochnia and the sculptor Stanisław Eustachy Szczuplakiewicz from Lviv⁴⁴. The Samek workshop brought mostly wooden polychrome statues of various sizes portraying the Heart of Jesus, the Virgin Mary of Lourdes and the Immaculate Virgin Mary. Szczuplakiewicz, a well-known Ukrainian woodcarver submitted the royal doors with the portraits of evangelists, carved in neo-Baroque style, a ciborium and projects of iconostases and altars. Józef Michelini Jr, the owner of a well-known Lviv sculptural workshop, sent to the exhibition plaster sculptures, among them a composition by Marian Spindler *The Good Shepherd*⁴⁵.

The most numerous exhibits were metal items. Among them stood out the works by Olena Kulchytska because of their high artistic quality. They included an enamelled Greek Catholic Gospel as well as enamel pictures painted on canvas and copper⁴⁶. Church accessories alluding to various historical styles were also presented by the owners of two well-known artistic metalwork studios from Kraków: Marcin Jarra and Franciszek Kopaczyński.

At the end of the exhibition the juries of the industry and artistic sections awarded prizes and honourable mentions to 120 exhibitors. The award certificates “in the Romanesque style” and the medals were designed by T. Nowakowski. The medals were made by the engraver

⁴³ *The Catalogue* does not include the names which are mentioned in the laureate list: Stefan Byj from Lviv (a letter of recognition), Stanisław Jamróz from Lviv (silver medal), Andrzej Lenik from Krosno (silver medal) and P. Wojtowicz from Lviv (golden medal). Cf. *Zamknięcie wystawy kościelnej* [*The Closing of the Church Exhibition*], KL, vol. XXVII, 1909, no 326 (15.07), afternoon edition, p. 6.

⁴⁴ Stanisław Eustachy Szczuplakiewicz (c. 1870–1922), a woodcarver from Lviv, the author of many sculptures for Roman Catholic and Orthodox churches in neo-Baroque and neo-Byzantine style. In 1906–1910 he worked for the Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky. His works include Art Nouveau royal doors and various other parts of iconostases for several Greek Catholic churches. J. Biriulow, *Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku. Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy* [*Lviv Sculpture from the Mid-18th c until 1939. From the Harbingers of Classicism to Avant-Garde*], Warszawa 2007, p. 141.

⁴⁵ Jaw. Fr. [Jaworski Franciszek], *Wystawa kościelna II* [*The Church Exhibition II*], KL, vol. XXVII, 1909, no 262 (7.06), afternoon edition, p. 1. Cf. also: J. Biriulow 2007, as in the footnote. 44, p. 265.

⁴⁶ The Ukrainian journal “*Діло*” noted that during his visit to the exhibition, the Metropolitan Archbishop Andrey Sheptytsky took particular interest in the enamel works of Olena Kulchytska. Cf. B. Шухевич, *Участь Русинів у промислово-літургичній виставі, „Діло”* 1909, no 154, pp. 1–2. Quoted after: Rudenko 2007, as in the footnote. 12, p. 56. The work of Olena Kulchytska (1877–1967), a Ukrainian painter and printmaker, was dominated in the early 1900s by the Art Nouveau synthesis of decorative arts and painting. The artist created compositions filled with regular plane patterns, covered with enamel and strongly contoured. Cf. J. Biriulow, *Secesja we Lwowie* [*Lviv Art Nouveau*], Warszawa 1996, pp. 173, 175.

⁴⁵ Jaw. Fr. [Jaworski Franciszek], *Wystawa kościelna II*, KL, R. XXVII, 1909, nr 262 (7.06), wyd. popołudniowe, s. 1. Zob. też: J. Biriulow 2007, jak przyp. 44, s. 265.

⁴⁶ W ukraińskim piśmie „*Діло*” odnotowano, że zwiedzający wystawę metropolita Andrzej Szeptycki zainteresował się szczególnie emaliowanymi pracami Ołeny Kulczyckiej. Zob. B. Шухевич, *Участь Русинів у промислово-літургичній виставі, „Діло”* 1909, nr 154, s. 1–2. Za: Rudenko 2007, jak przyp. 12, s. 56. W twórczości Ołeny Kulczyckiej (1877–1967), ukraińskiej malarki i graficzki, w pierwszych latach XX w. dominowała secesyjna synteza sztuki użytkowej z malarstwem. Artystka tworzyła kompozycje wypełnione rytmicznymi płaszczyznami, pokryte emalią i obwiedzione konturem. Zob. J. Biriulow, *Secesja we Lwowie*, Warszawa 1996, s. 173, 175.

⁴⁷ Długa lista przyznanych nagród i wyróżnień została opublikowana w artykule *Zamknięcie wystawy kościelnej* w „*Kurierze Lwowskim*”. Zob. *Kronika, Z Wystawy Kościelnej*, KL, R. XXVII, 1909, nr 284 (20.06), wyd. poranne, s. 2.

⁴⁸ „artystom [malarzom], którzy brali udział w wystawie kościelnej, [...] wyrazić gorące podziękowanie, zaś okazów ich nie oceniać, a to dlatego, ponieważ z przyszłoroczną wystawą Sztuki Polskiej połączona ma być wystawa sztuki kościelnej, na której ci panowie korzystniej mogliby się ubiegać o nagrody”. *Kronika, Zamknięcie wystawy kościelnej*, KL, R. XXVII, 1909, nr 326 (15.07), wyd. popołudniowe, s. 6.

ing studio of Eugeniusz Unger from Lviv⁴⁷ [fig. 10]. Press reports revealed that there were huge differences of opinions about the awarding of prizes in the artistic section. Due to the lack of a “unanimous resolution” in several votes, the artistic painting department was excluded from the “evaluation”. Awards were to be given only in the sculpture department and in the decorative painting department⁴⁸. This decision was strongly opposed by Edward Miron Pietsch, the professor of the State Industry School in Lviv, and member of the jury of the artistic section (which included the following artists: Stanisław Kaczor Batowski, Juliusz Bętkowski, Tadeusz Błotnicki, Zygmunt Dobrzański, Tadeusz Dykas, Leonard Lepczy, Eugeniusz Miron Pietsch, Wojciech Weiss)⁴⁹. Finally bronze medals for church paintings were awarded to Feliks Bogdański, Wiktor Gosieniecki, Karol Polityński, Stefan Tomasiewicz and Leonard Winterowski.

The Church Exhibition in Lviv was one of the first and one of the largest exhibitions of the Polish liturgical industry. Nearly 120 exhibitors, mainly from the Austrian partition, appeared at the exhibition. By organizing this exhibition, the Industrial Aid League adopted a formula of national exhibitions, popular in Europe, whose aim was the same as the Lviv exhibition: to show the cultural, scientific and technical achievements of a given country or region and to encourage local industrialists to fight against foreign competition. The history of national exhibitions dates back to 1648 and the Parisian National Exhibition. The 19th century saw a boom in this type of shows. They were organised in Paris, London, Prague, Brussels, Berlin, Düsseldorf, Vienna, Novgorod and Lviv (exhibition in 1894).

The Lviv Church Exhibition should not be evaluated according to artistic criteria, as could, for example, the Piotr Skarga First Exhibition of Contemporary Polish Church Art in 1911 in Kraków. The Kraków exhibition had a specific goal, more ambitious than a simple review of current art, namely, to stimulate artists through competitions. The preparations for the competition had begun as early as eighteen months

10. *Wystawa Kościelna 1905*, medal, proj. T. Nowakowski, wyk. E. M. Unger, fot. M. Kaliszuk

10. *The Church Exhibition 1905*, the medal designed by T. Nowakowski, made by E. M. Unger, photo M. Kaliszuk

Pietsch, Wojciech Weiss)⁴⁹. Ostatecznie medale brązowe za malarstwo kościelne przyznano Feliksowi Bogdańskiemu, Wiktorowi Gosienieckiemu, Karolowi Polityńskiemu, Stefanowi Tomasiewiczowi i Leonardowi Winterowskiemu.

Wystawa Kościelna we Lwowie była jedną z pierwszych i jedną z większych wystaw polskiego przemysłu liturgicznego. Zaprezentowało się na niej blisko 120 wystawców, głównie z zaboru austriackiego. Organizując tę wystawę, Liga Pomocy Przemysłowej przyjęła popularną w Europie formułę wystaw krajowych, których cel był taki sam jak wystawy lwowskiej: ukazać dorobek kulturalny, naukowy, techniczny danego kraju, regionu oraz zachęcić lokalnych przemysłowców do walki z obcą konkurencją. Początek historii wystaw krajowych sięga 1648 roku i paryskiej Wystawy Krajowej. Rozkwit tego typu pokazów przypada na XIX wiek. Organizowano je m.in. w Paryżu, Londynie, Pradze, Brukseli, Berlinie, Düsseldorfie, Wiedniu, Nowogrodzie oraz we Lwowie (wystawa w 1894 roku).

Lwowskiej Wystawy Kościelnej nie należy oceniać według kryteriów artystycznych, tak jak np. Pierwszej Wystawy Współczesnej Polskiej Sztuki Kościelnej im. Piotra Skargi w 1911 roku w Krakowie. Wystawa krakowska miała konkretny cel, bardziej ambitny niż zwykły przegląd bieżącej twórczości, a mianowicie zaktywizowanie artystów przez ogłaszanie konkursów. Prace przygotowawcze do niej zaczęły się już półtora roku przed planowaną datą otwarcia ekspozycji. W jej organizacji brali udział profesjonaliści. Do Komitetu Wykonawczego należeli uznani historycy sztuki, konserwatorzy i artyści. Komisja Rozpoznawcza przyjmowała jedynie dzieła odznaczające się wysokimi walorami artystycznymi. Ważnym założeniem była również próba stworzenia dzieła całościowego – postulowa-

⁴⁷ A comprehensive lists of all the awards and honourable mentions was published in the article *Zamknięcie wystawy kościelnej* [*The Closing of the Church Exhibition*] in “Kurier Lwowski”. Cf. *Kronika, Z Wystawy Kościelnej* [*Chronicle. From the Church Exhibition*], KL, vol. XXVII, 1909, no. 284 (20.06), morning edition, p. 2.

⁴⁸ “to express our deep gratitude ... to the artists [painters] who participated in the Church Exhibition, but not to judge their exhibits, because the next year’s exhibition of Polish art is going to be combined with a church art exhibition, where it would be more advantageous for these gentlemen to compete for prizes”. *Kronika, Zamknięcie wystawy kościelnej* [*Chronicle. The Closing of the Church Exhibition*], KL, vol. XXVII, 1909, no. 326 (15.07), afternoon edition, p. 6.

⁴⁹ *Kronika, O nagrody na wystawie kościelnej* [*Chronicle. About the Awards at the Church Exhibition*], KL, vol. XXVII, 1909, no. 328 (16.07), afternoon edition, p. 4.

⁴⁹ *Kronika, O nagrody na wystawie kościelnej*, KL, R. XXVII, 1909, nr 328 (16.07), wyd. popołudniowe, s. 4.

nego wówczas Gesamkunstwerku⁵⁰. Liczny był też odzew znakomitych, znanych powszechnie artystów.

Wystawa Kościelna we Lwowie została zorganizowana przez przemysłowców. Miała głównie uświadomić zwiedzającym, że powinno się wspierać rodzimy przemysł artystyczno-religijny, dawać zlecenia polskim artystom i rzemieślnikom, zamiast sprowadzać obiekty zza granicy, głównie z Niemiec i Austrii. Z rocznego *Sprawozdania z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej* wynika, że obroty handlowe dokonane podczas wystawy wraz z zamówieniami osiągnęły kwotę 14 600 koron. Między innymi arcybiskup Bilczewski – po obejrzeniu ekspozycji – powierzył wykonanie dzwonów dla budowanego wówczas kościoła św. Elżbiety we Lwowie Ludwikowi Pelczyńskiemu z Kałusza, uczestnikowi wystawy. Wiadomo też, że wkrótce po wystawie powstała pierwsza krajowa fabryka opłatków kościelnych Jana Niewidowskiego w Wadowicach, a w Krakowie założono fabrykę dewocjonałów „Ryngraf”⁵¹.

Od początku XX wieku do roku 1939 odbyło się dziesięć wystaw polskiej sztuki religijnej i kościelnej⁵². Inicjatywa urządzenia takiej wystawy na ogół spotykała się z pozytywnym przyjęciem i inspirowała wiele środowisk do działania. Organizatorom wszystkich wystaw udało się pozyskać protektorat władz kościelnych i państwowych, jednak ze względu na zły stan finansów państwa rzadko za tymi zaszczytami szło jakieś wsparcie finansowe.

Wystawy miały różny charakter. Jedne realizowały wyłącznie cele artystyczne, czyli zaprezentowanie najlepszych dzieł. Inne służyły ukazaniu dokonań tylko określonej grupy artystów (wystawa Grupy Artystów Wielkopolskich „Plastyka”, Poznań 1934; wystawa Sekcji Artystów Plastyków Religijnych im. Brata Alberta, Kraków 1939). Aby zaktywizować twórców, czasem ogłaszano konkursy z nagrodami (np. wystawa Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie, 1897; Pierwsza Wystawa Współczesnej Polskiej Sztuki Kościelnej w Krakowie w 1911; Wystawa Polskiej Sztuki Kościelnej XVIII, XIX i XX wieku, zorganizowana przez Towarzystwo Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie, 1932).

⁵⁰ W skład Komisji wchodził: Jan Bukowski, malarz i grafik; Leonard Lepszy, starszy radca górniczy, konserwator sztuki; Feliks Kopera, dyrektor Muzeum Narodowego w Krakowie w latach 1900–1952, prezes Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie; ks. Gerard Kowalski, historyk sztuki, bibliotekarz i archiwista w klasztorze cystersów w Mogile; Karol Maszkowski, malarz; Jan Szczepkowski, rzeźbiarz, grafik oraz Stanisław Gabryel Żeleński, architekt, właściciel pracowni witraży „S. G. Żeleński”. Później do Komitetu dokooptowano nowych członków, przedstawicieli rękodzielnictwa krakowskiego: Piotra Krasobudzkiego, prezesa Izby Rękodzielnictwa, i Andrzeja Sydora. Zob. *Kronika, Z Komitetu Wystawy Kościelnej*, „Architekt”, R. XII, 1911, z. 6, s. 87.

⁵¹ *Sprawozdanie...* 1910, jak przyp. 1, s. 282, K. Ołdziejewski, *Wystawy powszechne, ich historia, organizacja, położenie prawne i wartość społeczno-gospodarcza*, Poznań 1928, s. 71.

⁵² Najwięcej wystaw zorganizowano w latach 30. XX w. – aż siedem.

before the planned opening date of the exhibition, and it was organized by professionals: its Executive Committee included renowned art historians, conservators and artists. The Examining Committee accepted only works of high artistic value. Another important premise was the attempt to create a comprehensive work – the Gesamkunstwerk postulated at the time⁵⁰. There were also numerous responses from outstanding, well-known artists.

In contrast, the Church Exhibition in Lviv was organized by industrialists. It was supposed to make the visitors aware of the fact that the local production of religious art should be supported by giving commissions to Polish artists and craftspeople, instead of importing objects from abroad, mainly from Germany and Austria. The annual *Report on the Activity of the Industrial Aid League* shows that the trade turnover during the exhibition, including orders, amounted to 14 600 coronas. These included Archbishop Bilczewski, who after visiting the exhibition entrusted Ludwik Pelczyński from Kałusz, a participant in the exhibition, with making bells for St. Elizabeth's Church in Lviv, which was being built at that time. It is also known that shortly after the exhibition, the first domestic church wafers plant belonging to J. Niewidowski was established in Wadowice, and the devotional items manufacture “Ryngraf” was established in Kraków⁵¹.

The period between the beginning of the 20th c. and 1939 saw ten exhibitions of Polish religious and church art⁵². The initiative to stage such an exhibition was generally welcomed and inspired many communities to become engaged. The organizers of all of the exhibitions managed to obtain the patronage of the Church and state authorities, but due to the country's weak economy, these acts of recognition were rarely followed by any financial support.

⁵⁰ The members of the Committee: Jan Bukowski, painter and printmaker; Leonard Lepszy, the senior mining counsellor and art conservator; Feliks Kopera, the Director of the National Museum in Kraków in 1900–1952, the president of the Society of Friends of Fine Arts in Kraków; Fr Gerard Kowalski, art historian, librarian and archivist at the Cistercian monastery in Mogiła; Karol Maszkowski, painter; Jan Szczepkowski, sculptor, printmaker, and Stanisław Gabryel Żeleński, architect, the owner of the stained-glass workshop “S. G. Żeleński”. Later new members, representing Kraków's craft community, joined the Committee: Piotr Sydor, the president of the Craft Chamber, and Andrzej Sydor. Cf. *Kronika, Z Komitetu Wystawy Kościelnej [Chronicle. From the Church Exhibition Committee]*, “Architekt”, vol. XII, 1911, no. 6, p. 87.

⁵¹ *Sprawozdanie...* [The Report...] 1910, as in the footnote. 1, [282, K. Ołdziejewski, *Wystawy powszechne, ich historia, organizacja, położenie prawne i wartość społeczno-gospodarcza [Universal Exhibitions, Their History, Organization, Legal Situation, and Socio-economic Value]*, Poznań 1928, p. 71.

⁵² The period in which the exhibitions were most frequently organized was the 1930s – there were as many as seven of them.

The exhibitions were of various kinds. Some of them had only artistic goals, i.e. to present the best works of art. Others were intended to show the achievements of only a specific group of artists (the exhibition of the Wielkopolska Artistic Group “Plastyka”, Poznań 1934; the exhibition of the Brother Albert Religious Artists Group, Kraków 1939). In order to mobilise artists, competitions with prizes were sometimes organised (e.g. the exhibition of the Society of Friends of Fine Arts in Krakow, 1897; the First Exhibition of Contemporary Polish Church Art in Krakow, 1911; the Exhibition of Polish Church Art of the 18th, 19th, and 20th centuries, organised by the Society for the Encouragement of Fine Arts in Warsaw, 1932).

The exhibitions of the local liturgical industry, called church exhibitions, were economically significant. They provided an excellent overview of the works of art intended for church use. They were often organised on the occasion of Eucharistic congresses (e.g. the Universal Church Exhibition in Kalisz, 1931 on the occasion of the First Eucharistic Congress of the Włocławek Diocese, or the Universal Church Exhibition in Radom on the occasion of the First Eucharistic Congress of the Sandomierz Diocese, 1932).

Abstract

The Liturgical Industry Exhibition “including building and interior decoration of Roman Catholic and Orthodox churches as well as Isr[aeli] prayer houses”, known also as the Church Exhibition, was one of the first and biggest exhibitions of the Polish liturgical industry. Its organizers, the Industrial Aid League, adopted the formula of national exhibitions, popular in Europe, whose aim was to showcase the cultural, scientific and technological achievements of a given country and region, as well as to encourage local industrialists to fight against foreign competition. The aim of the exhibition was to open up to different cultures and religions. Works of art and consumer goods related to the Latin, Greek-Catholic, Armenian and Judaic religions were presented by over 120 exhibitors, mainly from the Austrian partition. The exhibition was accompanied by a brochure *The Catalogue of the Church Exhibition*, which was sent to the parishes and municipalities of Galicia and on request to interested persons.

Keywords: The Lviv Church Exhibition, the Liturgical Industry Exhibition, Lviv, church art, religious art, liturgical industry, church industry, the Industrial Aid League, devotional products

Znaczenie ekonomiczne miały wystawy rodzimego przemysłu liturgicznego, zwane kościelnymi. Stanowiły doskonały przegląd dzieł przeznaczonych na użytek kościelny. Często były organizowane przy okazji kongresów eucharystycznych (np. Powszechna Wystawa Kościelna w Kaliszu z okazji I Kongresu Eucharystycznego Diecezji Włocławskiej, 1931, czy Powszechna Wystawa Kościelna w Radomiu z racji I Kongresu Eucharystycznego Diecezji Sandomierskiej, 1932).

Streszczenie

Wystawa Przemysłu Liturgicznego „z zakresu budowy i wewnętrznego urządzenia kościołów, cerkwi i izr[aeliskich] domów modlitwy”, zwana Wystawą Kościelną, była jedną z pierwszych i jedną z większych wystaw polskiego przemysłu liturgicznego. Organizując ją, Liga Pomocy Przemysłowej przyjęła popularną w Europie formułę wystaw krajowych, których celem było ukazanie dorobku kulturalnego, naukowego, technicznego danego kraju, regionu oraz zachęcenie lokalnych przemysłowców do walki z obcą konkurencją. Założeniem programowym wystawy było otwarcie na różne kultury i religie. Dzieła sztuki i wyroby przemysłowe związane z wyznaniem: łacińskim, greckokatolickim, ormiańskim i judaistycznym zaprezentowało blisko 120 wystawców, głównie z zaboru austriackiego. Wystawie towarzyszył broszurowy *Katalog Wystawy Kościelnej*, który rozsyłano do parafii i gmin galicyjskich oraz na zamówienie zainteresowanym osobom.

Słowa kluczowe: Wystawa Kościelna we Lwowie, Wystawa Przemysłu Liturgicznego, Lwów, sztuka kościelna, sztuka religijna, przemysł liturgiczny, przemysł kościelny, Liga Pomocy Przemysłowej, wyroby dewocyjne

Magdalena Kaliszuk
Lublin (badacz niezależny)

Uniwersytet Rzeszowski
Centrum Dokumentacji Współczesnej Sztuki Sakralnej
pl. Ofiar Getta 4–5/35, 35-002 Rzeszów
tel.: +48 17 872 20 98
e-mail: lena_magdalena@o2.pl

Translated by Monika Mazurek

Bibliografia / Bibliography

- [b.a.], *Otwarcie Wystawy Kościelnej*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 238 (23.05), wyd. poranne, s. 2.
- [b.a.], *Wstęp na wystawę kościelną*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 244 (27.05), wyd. poranne, s. 3.
- [b.a.], *Wystawa przemysłu liturgicznego*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 249 (29.06), wyd. popołudniowe, s. 6.
- Bal I., *Matzke Stanisław*, w: *Słownik Artystów Polskich*, t. V, Warszawa 1993, s. 448.
- Bałus W., *Architektura sakralna Teodora Talowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki” 20, 1992, s. 53–79.
- Bałus W., *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857–1910)*, „Folia Historiae Artium” 1988, t. 24, s. 117–137.
- Bałus W., *Teoria sztuki Jana Sas Zubrzyckiego. Studium z pogranicza historii sztuki i historii idei*, rozprawa doktorska pod kier. prof. dr hab. P. Krakowskiego, Kraków 1989 (mps), wersja elektroniczna: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/398943/edition/377941/content> [dostęp 16.08.2019].
- Beiersdorf Z., *Architekt Teodor M. Talowski. Charakterystyka twórczości*, w: *Sztuka 2. poł. XIX w. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1973, s. 199–214.
- B.J. *Wystawa Kościelna we Lwowie*, „Gazeta Kościelna” 1909, nr 26, s. 329–330.
- Biriulow J., uzup. A. Wierzbicka, *Polityński Karol Gustaw*, w: *Słownik Artystów Polskich*, t. VII, Warszawa 2003, s. 381–382.
- Biriulow J., *Rzeźba lwowska od połowy XVIII wieku do 1939 roku. Od zapowiedzi klasycyzmu do awangardy*, Warszawa 2007.
- Biriulow J., *Secesja we Lwowie*, Warszawa 1996, s. 173, 175.
- Bogdański Feliks* w: *Słownik Artystów Polskich*, Warszawa 1971, t. I, s. 194.
- Huml I., *Warsztaty Krakowskie*, Wrocław 1973.
- Fr. Jaw. [Franciszek Jaworski], *Wystawa kościelna I*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 260 (5.06), wyd. popołudniowe, s. 1.
- Fr. Jaw. [Franciszek Jaworski], *Wystawa liturgiczna III*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 269 (11.06), wyd. poranne, s. 3.
- Fr. Jaw. [Franciszek Jaworski], *Wystawa kościelna II*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 262 (7.06), wyd. popołudniowe, s. 1.
- Katalog Wystawy Kościelnej (przemysłu liturgicznego) Ligi Pomocy przemysłowej pod protektoratem Ich Ekscellencji Najprzewielebniejszych Ks. Arcybiskupów Dr. Józefa Bilczewskiego, Dr. Andrzeja Hr. Szeptyckiego i Józefa Teodorowicza, maj 1909 lipiec we Lwowie*, Lwów 1909.
- Kozłowska-Sabatowska H., *Olszewski Józef*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa 1979, t. XXIV, s. 24–25.
- Krasny P., *Kościół parafialny p.w. św. Elżbiety*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*. T. 12, *Kościół i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX*, oprac. A. Betlej [et al.], Kraków 2014, s. 167–193.
- Kronika, O nagrody na wystawie kościelnej*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 328 (16.07), wyd. popołudniowe, s. 4.
- Kronika, Odczyty podczas wystawy kościelnej*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 241 (25.05), wyd. popołudniowe, s. 3–4.
- Kronika, Program otwarcia wystawy kościelnej (przemysłu liturgicznego)*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 242 (26.06), wyd. poranne, s. 3.
- Kronika, Wystawa Kościelna*, „Architekt”, R. X, 1909, z. 6, s. 112
- Kronika, Z Komitetu Wystawy Kościelnej*, „Architekt”, R. XII, 1911, z. 6, s. 87.
- Kronika, Z wystawy Kościelnej*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 309 (6.07), wyd. poranne, s. 2.
- Kronika, Z Wystawy Kościelnej*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 284 (20.06), wyd. poranne, s. 2.
- Kronika, Zamknięcie wystawy kościelnej*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 326 (15.07), wyd. popołudniowe, s. 6.
- Kruk M.P., *Sztuka Huculszczyzny „ludowa” – Huculszczyzna w sztuce „akademickiej”*, w: *Na wysokiej poloninie. Sztuka Huculszczyzny – Huculszczyzna w sztuce. W 40. rocznicę śmierci Stanisława Vincenza. Katalog wystawy w Muzeum Narodowym w Krakowie, marzec–maj 2011*, Z. Gołubiew, M.P. Kruk, J. Kapłon, Kraków 2011, s. 32–49.
- Księga pamiątkowa Drugiego Wiecu Katolickiego, odbytego we Lwowie w dniach 7, 8 i 9 lipca 1896 roku*, wydał Komitet Wykonawczy. (Część I: Opis Wiecu i Rezolucje uchwalone), Lwów 1899, s. 31.
- Księga pamiątkowa Wiecu Katolickiego w Krakowie odbytego w dniach 4, 5 i 6 lipca 1893 r.*, wydał X. Prał. Dr Chołkowski, Kraków 1893.
- Kubaszewska H., *Gosieniecki Wiktor*, w: *Słownik Artystów Polskich*, t. II, Wrocław 1975, s. 412–414.
- Kunkiel R.M., *Rawski Wincenty*, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX, Warszawa 1987, s. 670–671.
- Lechicki C., *Jaworski Franciszek*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI/I, z. 48, s. 105–106.
- Lewicki K., *Cholodecki Białynia Józef Dominik*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Warszawa 1937, s. 403–404.
- Lubianiec K., *Wystawa Kościelna we Lwowie*, „Ateneum Kapłańskie”, R. 1, 1909, t. 1 (maj), s. 453.
- Materiały do dziejów Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. 1816–1895*, red. J. Dutkiewicz, t. I, Wrocław 1959, s. 273.
- Millak K., *Kadyi H.*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XI, Warszawa 1964–1965, s. 409–410.
- Ołdziejewski K., *Wystawy powszechne, ich historia, organizacja, położenie prawne i wartość społeczno-gospodarcza*, Poznań 1928.

- Opaska J., *Architektura sakralna Teodora Mariana Talowskiego*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. Teoria i Historia”, T. XLVI, 2001, z. 3, s. 252–267.
- Rudenko O., *Cele i drogi sztuki kościelnej. Wiece Katolickie końca XIX wieku o przyszłości malarstwa religijnego*, „Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych...”, t. II, 2007, s. 37–51.
- Rudenko O., *Wystawa Liturgiczna we Lwowie 1909 roku. Wobec ówczesnej sztuki kościelnej*, „Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych Oddział w Lublinie Polskiej Akademii Nauk”, t. II, 2007, s. 53–64.
- Smirnow J., *Secesja lwowska*, w: *Sztuka około 1900 w Europie Środkowej. Centra i prowincje artystyczne. Materiały międzynarodowej konferencji zorganizowanej w dniach 20–24 października 1994*, red. P. Krakowski, J. Purchla, Kraków 1997.
- Sprawozdanie z działalności Ligi Pomocy Przemysłowej za czas od 15 sierpnia 1908 do 31 grudnia 1909 t.j. za szósty rok istnienia*, Lwów 1910.
- Stefański K., *Jan Sas Zubrzycki i jego „Teoria łęgów odpornych”*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, T. LX, 2015, z. 3, s. 53–70.
- Stefański K., *Jan Sas Zubrzycki i Andrzej Lenik - z pracowni architekta i rzeźbiarza*, katalog wystawy, Wrocław 2004, wyd. 2 Kraków 2015.
- Stróżyk A., *Zarys twórczości sakralnej Teodora Talowskiego na terenie Galicji Wschodniej*, „Dialog Dwoch Kultur”, R. X, 2014, z. 1, s. 214–227.
- Szablowska A.A., Seńkiw M., *Plakat polski. Ze zbiorów Muzeum Etnografii i Przemysłu Artystycznego Instytutu Narodoznawstwa Narodowej Akademii Nauk Ukrainy we Lwowie*, Warszawa 2009.
- Talowski T., *Projekta kościołów*, Kraków 1897, nlb.
- Warchałowski J., *Wystawa Kościelna we Lwowie*, „Architekt” 1909, z. 8, s. 141.
- Wowczak J., *Jan Sas-Zubrzycki. Architekt, historyk i teoretyk architektury*, Kraków 2017.
- X. Młk [ks. J. Makłowicz], *Po wystawie kościelnej*, „Gazeta Kościelna” 1909, nr 35, s. 433–434.
- Zamknięcie wystawy kościelnej*, „Kurier Lwowski”, R. XXVII, 1909, nr 326 (15.07), wyd. popołudniowe, s. 6.
- Шухевич В., Участь Русинів у промислово-літургичній виставі, „Діло” 1909, nr 154, s. 1–2.

www.infoarchitekta.pl/artykuly/1-konkursy/4024-jan-karol-sas-zubrzycki.html [dostęp 10.02.2013].